

ŠTÚDIE

HRADY, HRADSKÉ KOMITÁTY A POČIATOK ŠLACH-TICKÝCH STOLÍC

JÁN STEINHÜBEL

STEINHÜBEL, Ján: Castles, Castle Counties and the Beginning of the Noble Counties. *Vojenská história*, 1, 25, 2021, pp 7-39, Bratislava.

In the published paper, the author, a prominent Slovak medievalist, based on all the available period sources and the latest scientific research of the Slovak and Hungarian literature, analyses and synthesises the historical development of castles, castle counties and noble counties since Great Moravia until the first three (or four) centuries of the Kingdom of Hungary. Furthermore, he clarifies the historical development of the officers of these historical and administrative units and maps the main content of their operation based on the particular contemporary source examples. The historical and semantic explanation of the discussed concepts – as provided convincingly by the author – has a great significance in terms of establishing all the aforementioned concepts in the further development of the Slovak historical terminology, since there is no consistency among the historians regarding their use.

In the study, the author states that the title “župani” (counts, *comites*) had their origin in the princely and royal retinue (county, *comitatus*). They first surrounded a prince and then king, advising them and fighting for their interests. Several of them participated in the state administration, becoming the court and castle counts. The castle county in Hungary connected the castle county (*vármegye*) and castle ispanate (*várispanság*) under the administration of the local count. The castle ispanate was a royal property subject to the castle, located both inside and outside the castle territory. Thanks to the royal donations, the royal county was giving way to the expanding noble county (*nemesi megye*).

Keywords: castle, castle county, count, noble county.

Rozhodujúcu úlohu pri vzniku a utváraní stredovekého štátu mala panovnícka moc, ktorá bola sústredená na panovníckom (kniežacom alebo kráľovskom) dvore a rozložená na hradoch po celej krajine. Obyvateľstvo, ktoré žilo na hradskej pôde, odvádzalo na hrad dane a dávky a plnilo si vojenské a pracovné povinnosti. Na hradoch spočívala vidiecka (provinciálna) správa štátu, správa veľkého panovníckeho majetku a vojenská obrana krajiny. Boli vojenskými pevnosťami, schopnými odolávať dlhému obliehaniu, bránili nepriateľským vojskám v postupe do krajiny.

Hrady na Veľkej Morave

Anonymný bavorský geograf, ktorý svoje dielo *Opis hradov a krajín na severnej strane Dunaja* písal asi desať rokov po dobytí Nitrianska moravským kniežaťom Mojmirom,¹ spomína dvojakých Moravanov a hrady, ktoré títo Moravania majú. Prví *Moravania* (*Marharii*) majú 11 hradov.² O druhých Moravanoch napísal: *Je ľud, ktorý volajú Moravanmi* (*Mere-*

¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 477-479.

² *Marharii habent civitates XI. Descriptio civitatum a regionum, ad septentrionalem plagam Danubii, Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii*, curaverunt Dagmar Bartoňková,

hanos), *títo majú 30 hradov*.³ Aj druhí Moravia boli *populus*, čiže osobitný ľud, kmeň, národ.⁴ Obývali druhé veľkomoravské kniežatstvo zvané Nitrava. Veľkomoravské hrady teda patrili Moravanom, presnejšie Moravanom a Nitranom (Nitranom).⁵

V roku 870 bavorský správca Karloman vpadol na Rastislavovu Moravu, kde *všetky hrady a* (menšie) *hrady do područia prijal* (*cunctas civitates et castella in deditionem accepit*).⁶ Ak Karolman *dal do poriadku krajinu a pomocou svojich usporiadal* (*ordinato regno atque per suos disposito*),⁷ tak pomocou svojich markgrófov vyplnil mocenské vákuum, ktoré na Morave zavládlo po zajatí a uväznení Rastislava. Moravské hrady, ktoré Karolman *do područia prijal*, mal predtým v moci knieža Rastislav. Svätoplukov príbuzný Slavomír, ktorého Moravia v roku 871 zvolili za knieža, *pokúšajúc sa proti Engelšalkovi a Wilhelmovi, vojvodcom Karlomanovým, vojnu rozpútať a usilujúci sa vyhnáť ich z obsadených hradov* (*ex obsessis civitatibus*), dostal okupantov do tiesne. Karloman, pre ktorého bol Slavomír vážnou hrozbou, sa obrátil na Svätopluka. Svätopluk Karlomanovi sľúbil, že povedie jeho vojsko proti Slavomírovi. Po príchode na Moravu Svätopluk *starý hrad Rastislavov (urbem antiquam Rastizi) navštívil*, spojil sa tam so Slavomírom a zradil Karlomana.⁸

Zákonník, zostavený pre Moravanov, spomína *vojakov (ratnychъ)...vracajúcich sa do svojho územia a hradu (vъ svoju zemlju i gradъ)*.⁹ Vojaci, čiže slobodní Moravia, ktorí slúžili vo vojsku, boli teda viazaní na svoj hrad a na jeho *zemlju*, čiže hradske územie, z ktorého pochádzali. Tieto hrady mali *kostoly a klerikov (crъkъvi i strižъniki)*, ktorým patrila cirkevná správa hradskeho územia. V roku 873 knieža Svätopluk prijal arcibiskupa Metoda, ktorý sa vrátil zo zajatia, a *poručil mu všetky kostoly a klerikov na všetkých hradoch. Od tohože dňa veľmi začali... klerici rozmnožovať sa na všetkých hradoch*.¹⁰ Ak to bol knieža, kto do právomoci arcibiskupa *poručil (poručil)* kostoly a klerikov *na všetkých hradoch*, tak knieža mal moc nad hradmi. Hrady boli centrami kniežacej a na ňu nadväzujúcej cirkevnej správy celej krajiny. Veľkomoravské hrady boli sídlami cirkevnej správy a tým aj vznikajúcej štátnej moci, o ktorú sa cirkev opierala.

Hrady boli z veľkej časti drevené, mohli ľahko vyhorieť. Ak podpaľač založil požiar na hrade, hrozil mu najkrutejší trest: *ak je to na hrade (vъ gradie), nech ho ohňom upália, a ak*

Radoslav Večerka. Praha – Brno : Ústav klasických študií a Ústav archeologie a muzeologie Masarykova universita, Filozofická fakulta, 2011, s. 249.

³ *Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Descriptio civitatum et regionum, MMFH III*, s. 249. TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 131-135.

⁴ Pre anonymného bavorského geografa boli *populus* nielen Liňania, Bulhari a neznámi *Sittici, Stadici, Unlizi, Artorozi*, ale aj druhí Moravia. *Descriptio civitatum et regionum, MMFH III*, s. 250. Ak druhí Moravia boli *populus*, tak boli osobitný kmeň (ľud, národ) tak ako ostatné slovanské kmene takto označené.

⁵ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2016, s. 186-193.

⁶ *Annales Fuldenses ad a. 870, Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae*, curaverunt Dagmar Bartoňková, David Kalhous, Jiří K. Kroupa, Zdeněk Měřinský, Anna Žáková. Praha : Koniasch Latin Press, 2019, s. 85.

⁷ *Ann. Fuld. ad a. 870, MMFH I*, s. 85.

⁸ *Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I*, s. 86-87. Podľa Xantských análov veľká franská armáda zahnila Moravanov *in civitatem munitissimam*. *Annales Xantenses ad a. 872, MMFH I*, s. 48.

⁹ *Законъ судный людемъ 21, Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici*, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2013, s. 168. SOKOLOVSKÝ, Leon. *Grad – španstvo – stolica – župa. Príspevok k terminológii dejín správy*. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94.

¹⁰ *Žitije Mefodija 10, Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2010, s. 133.

*je to v osade alebo na dedine, nech ho mečom zotnú.*¹¹ Hrady páliło nepriateľské vojsko. V roku 899 knieža Mojmir II. uväznil svojho brata Svätopluka II. Krátko nato však na Veľkú Moravu vpadlo bavorské vojsko a chlapca Svätopluka, syna niekdajšieho kniežata Svätopluka, a jeho ľud (*suumque populum*) zo žalára hradu (*de ergastulo civitatis*), v ktorom boli uzavretí, vytrhli a samotný hrad (*civitatem*) ohňom zapálili.¹² Ak Mojmir II. mohol uväzniť svojho brata na hrade, tak nad týmto hradom vládol, mal ho vo svojej moci.

Župani na Veľkej Morave

Hlavnému mojmirovskému kniežatstvu boli podriadené nielen menšie kniežatá, ale aj župani, ktorých si knieža vyberal spomedzi významných družiníkov a prepožičiaval im časť svojej moci.¹³ Župani (*župani*) sú spomínaní aj vo veľkomoravskom súdnom zákonníku.¹⁴ Podľa súčasnej arabskej správy o Slovanoch Svätopluk *je vázenejší ako župan (súbandž) a župan je jeho zástupca.*¹⁵ Svätoplukov zástupca bol najvyšší spomedzi županov, bol vojvoda, ktorému knieža mohol odovzdať vedenie svojho vojska.¹⁶ Veľkomoravské kniežatá mali teda vo svojej blízkosti, čiže na svojom kniežacom dvore, svojich županov, z ktorých najvyšší bol vojvoda. Takýto vojvoda bol nielen na Veľkej Morave, ale aj v Uhorsku, Čechách, v Poľsku a na Rusi.¹⁷

Dôležité rozhodnutia, ktoré sa týkali celého národa, knieža robil nielen so snemom slobodných Moravanov a s malými kniežatami, ale aj spolu so županmi. Pápežský list z roku 880 spomína, že Svätopluk rozhodoval o prijatí pápežského patronátu aj spolu *so vznešenými vernými mužmi.*¹⁸ Ak muži, s ktorými Svätopluk robil dôležité rozhodnutia, boli *vznešenými (nobilibus)*, tak boli spoločensky mimoriadne významní. Ak títo mimoriadne významní muži boli Svätoplukovými *vernými (fidelibus)*, ku Svätoplukovi ich teda viazala vernosť, tak patrili do Svätoplukovej kniežacej družiny. A najvýznamnejšími kniežacími družiníkmi boli župani.

¹¹ ZSL 15, *MMFH IV*, s. 165.

¹² Ann. Fuld. ad a. 899, *MMFH I*, s. 108.

¹³ HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. - 10. storočí. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace.* Praha 1978, s. 68-69. HAVLÍK, Lubomír E. *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin.* In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti.* Praha – Bratislava : Academia, nakladatelství ČSAV a Vydavatelstvo Obzor n. p., 1985, s. 200-201. Županov mali stredoeurópski a balkánski Slovania pod vplyvom Avarského kaganátu. POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : Verlag C. H. Beck, 1988, s. 305. TŘEŠTÍK, Dušan. Župy, župané a páni aneb Avarské dědictví, romantická falza a „vymyšlená“ skutečnost. In TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny.* Praha – Litomyšl : Paseka, 1999, s. 175-181. JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnícké moci.* Brno : Matice moravská, 2006, s. 176-187. VYKYPĚL, Bohumil. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 173-216.

¹⁴ *...lebo dostačuje županom kniežacia časť (dobljajet bo županomъ knęža časť).* ZSL 3, *MMFH IV*, s. 159-160. HAVLÍK, L. E. *Morava v 9. - 10. storočí*, s. 56. *...i keď župani (župani) sú, ktorí svedčia.* ZSL 20, *MMFH IV*, s. 167.

¹⁵ Kitábu l-a láki n-náfisati li-bni Rusta, *MMFH III*, s. 305 – 306. PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie).* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, Bernoláková spoločnosť, 1999, s. 99. TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*, s. 289, 294-295.

¹⁶ V Živote Konštantínovom sa spomína chazarský vojvoda: *Prišiel však s vojskom kozársky vojvoda (vojevoda), obkľučil isté kresťanské mesto a obsadil ho.* ŽK 8, *MMFH II*, s. 60. ŽMUDZKI, Paweł. *Władca i wojownicy. Narracje o wozdach, družynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi.* Wrocław : Wydawnictwo Uniwersitetu Wrocławskiego Sp. z o. o., 2009, s. 440-442.

¹⁷ GIESZTOR, Aleksander. *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX – XI w.* In *Archeologia Polski* 1971, roč. 16, s. 317-325. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 489-492. ŽMUDZKI, P. *Władca i wojownicy*, s. 403-459.

¹⁸ *cum nobilibus viris fidelibus et cum omni populo terrę tue.* *MMFH III*, Epistolae 90, s. 165-166.

Uhorský župan (špán, išpán)

Prvý uhorský kráľ Štefan I. (997 – 1001 – 1038) v ponaučeníach pre svojho syna Imricha vyzdvihol význam tých, ktorí pre kráľa *bojújú* (*militent*). Zdôraznil, že *vernosť, sila, činnosť, úslužnosť a spoľahlivosť kniežat, županov, bojovníkov* (*principum, comitum, militum*) je *ozdoba kráľovskej vlády*. Lebo oni sú *záštita kráľovstva, obrancovia slabých, podmaňovatelia protivníkov, rozširovatelia hraníc*.¹⁹ Uhorskí *comites*, ktorí boli *väčší pôvodom a hodnosťou* (*maiores natu et dignitate*),²⁰ boli rovnakí ako župani (*comites*) v Chorvátsku a v českých krajinách. Uhorskí Slovania im hovorili špáni. Šimon z Kézy vedel, že uhorskí špáni majú dávny vojenský pôvod a (v rokoch 1282 – 1285) napísal, že špánov ustanovili už Huni: *Tiež z týchto Hunov boli mnohí ustanovení vo vojsku, ktorí rečou Hunov sú nazývaní špáni (spani)*.²¹ Zmienka o špánoch sa nachádza v prvej a mladšej (hunskej) časti Šimonovej kroniky, ktorú on sám napísal (a nie v druhej a staršej časti, ktorej text prevzal z *Gesta Ungarorum vetera*). V arpádovskom Uhorsku Slováci župana oslovovali špán a Maďari išpán (ispán). Pomaďarčené išpán, o ktorom máme prvý doklad z roku 1269,²² prevzali neskôr aj Slováci.²³

Uhorský panovník (knieža a potom kráľ) v dobe založenia štátu svoj komitát rozdelil. Svojich najvýznamnejších stúpcov si ponechal na panovníckom dvore, kde sa stali dvorskými županmi, alebo ich rozsadil po celej krajine, do hradov, kde sa stali hradskými županmi. Všetkým županom sa však tieto vysoké dvorské a hradske hodnosti neušli a tak viacerí župani (*comites*) boli bez dvorskej alebo hradskej hodnosti. Vojenskú povinnosť však mali.

Župani, ak boli dostatočne majetní, tak museli na svoje náklady postaviť vojaka do kráľovskej armády: *Župani (Comites), ak majú v dedinách svoje slobodné majetky, z ktorých môžu obdržať koňa a vybrať 100 penzí, opatria kráľovi na svoju útratu jedného obrnenca. Ak však 40 penzí, postavia vojaka bez brnenia. A ak menej, nech si výnosy týchto majetkov nechajú pre seba*.²⁴

Uhorský župani, v latinsky písaných písomnostiach označovaní *comites*, no ukrytí aj za slovami *principes, primores, procures* a *barones*, svojmu panovníkovi radili: *Schádzajú sa na dvor svojho kráľa, každý jeden z popredných (ex primoribus), nesúci so sebou stolicu,*

¹⁹ Libelus de institutione morum 4, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum II*, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1938, s. 623.

²⁰ Sancti Stephani decretorum liber primus 21. In *A szent István, szent László és Kálmán törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)*, írta Závodszky Levente. Budapest : Kiadja a Szent István tarsulat tud. és irod. osztálya, 1904, s. 147.

²¹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum I 12, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1937, s. 155. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 13, SRH I*, s. 267.

²² SZAMOTA, Stephanus – ZOLNAI, Julius. *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. Budapest 1902 – 1906, s. 415.

²³ Slovo špán sa v slovenčine udržalo až do 17. storočia. DORULA, Ján. O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. In *Československý terminologický časopis*, 1966, roč. 5, č. 5, s. 302-307. DORULA, Ján. Z histórie slov *špán – knahňa (kňahyňa) – knáž*. In *Slovenská reč*, 1973, roč. 38, č. 6, s. 349-356. DORULA, Ján. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : 1977, s. 21-23, 71, 97, 102. DORULA, Ján. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014, s. 46-54. UHLÁR, Vlado. Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: špán, župan, pán, kmeť. In *Slovenská reč*, 1972, roč. 37, č. 5, s. 296-298. MAJTÁN, Milan. Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán*. In *Kultúra slova*, 1972, roč. 6, s. 52-53.

²⁴ Colomanni regis decretorum liber primus 40. In *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények*, írta Závodsky L., s. 188. SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004, s. 51-52.

a nezanedbávajú pojednávať a debatovať o stave svojho štátu (*de sue rei publice statu*), pri tom cez mrazivú zimu bývajú v malých domcoch, len pre to určených. No všetci sú tak podriadení svojmu panovníkovi, že ani jeden sa neodváža rozhnevať ho otvoreným odvrávaním, ale ani tajným pošuškávaním porušiť, čo je proti jeho vôli. ...Ak niektorý zo stavu županov (*ex comitum ordine*) urazí kráľa v malej veci, alebo by bol z toho nespravodlivo obžalovaný, ktorýkoľvek žalárny vojak, poslaný dvorom, takého zatkne, zbaví ho sprievodu, sputná okovami a predvedie ho k rozličným druhom mučiacich nástrojov.²⁵ Štefan I. poučil svojho syna Imricha o veľkom význame rady (*de magnitudine consilii*): Radou totiž sa ustanovujú králi, vymedzujú kráľovstvá, bráni sa vlast', urovnávajú rozbroje, dosahujú víťazstvá, zahŕňajú sa nepriatelia, privolajú sa priatelia, budujú sa hrady (*civitates construuntur*) a búrajú sa hrady nepriateľov (*castra adversariorum destruuntur*).²⁶

Županov, ktorí boli stálymi členmi kráľovskej rady, nazývali (približne od roku 1230) baróni.²⁷ Belo IV. zakázal barónom (*baronum*) v prítomnosti kráľa sedieť. Pobral im stolice, ktoré si nosili na porady, a rozkázal ich spáliť.²⁸ Belo IV., *majúc radu a súhlas našich barónov* (*habito baronum nostrorum consilio et assensu*), potvrdil v roku 1267 výsady uhorskej šľachty.²⁹ Počet hradskej a potom stoličnej županov v kráľovskej rade sa zmenšil. Napokon v nej ostali len dvaja stoliční župani, bratislavský a temešský, ktorých medzi barónmi spomína Tripartitum.³⁰

Hradskej župan

Podľa vzoru uhorského panovníka mal svoj vlastný komitát aj hradskej župan (*comes, comes castri*). Hradskej komitát bolo všetko to, čo hrad a tým aj hradskej župana obklopovalo a podliehalo mu. Župana, hradskej a potom stoličnej, nazývali išpán (ispán). Komitátne hrady Boršod, Hont, Doboka, Čanád a Solnok dostali meno podľa svojho prvého župana.³¹

Zlatá bula Ondreja II. hrozí hradskej županovi: *Tiež, ak by sa nejaký župan (comes) neodržiaval čestne vzhľadom na postavenie svojho komitátu (iuxta comitatus sui), alebo by zničil ľudí svojho hradu (populos castri sui), usvedčený z tohto pred celým kráľovstvom, nech sa hanebne pozbaví svojej hodnosti, pri čom vynahradí odňaté*.³²

Župani Vid, Eliáš, Ján, Erne, Petrud, Solnok a Bykas, ktorí v rokoch 1071, 1073 a 1074 viedli svoje hradskej oddiely do boja, radili kráľovi Šalamúnovi a nitrianskej kniežatstvu

²⁵ *Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici* I 33, edidit Franz-Josef Schmale. Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965, s. 194-195.

²⁶ Libelus de institutione morum 7, *SRH II*, s. 625.

²⁷ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, 2002, s. 190. ZSOLDOS, Attila. *Az Árpádok és alattvalóik 896 – 1301*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997, s. 120-134.

²⁸ Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros 4. In *Tatársky vpád*, ed. Richard Marsina, Miloš Marek. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 66-69.

²⁹ *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, composuit Henricus Marczali. Budapestini : Sumptibus et typis Societatis Athenari, 1902, n. 26, s. 168.

³⁰ *Tripartitum* I 94, preklad Erik Štenpien. Bratislava : Eurokódex, 2008, s. 140-141.

³¹ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 340-344, 362-363, 372, 378, 395-396, 418.

³² *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, ad edendo praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, n. 270, s. 200. Zlatá bula Ondreja II., preložil Peter Ratkoš. In *Naše národná minulosť v dokumentech. Chrestomatia k dejinám Československa. I. díl (Do zrušení nevolnictví)*, k vydání připravil Václav Husa. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 424.

Gejzovi.³³ Kráľ Karol Róbert napadol v roku 1324 Valašsko a vyhrážal sa valašskému vojvodovi Basarabovi, ktorý sa s ním chcel zmieriť. *Nato akýsi verný barón, zvaný Donč, župan Zvolena a Liptova (quidem fidelis baro, Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou), taktó vravel kráľovi: „Pane, onen Basarab sa Vám prihovorel s veľkou pokorou a v úcte k Vám. Preto by ste mu mali Vaším listom prejať priazeň kráľovskej dobrotivosti a milostiplnú náklonnosť.“ Vtedy kráľ zopakoval pyšné slová a vyššie uvedené vyhrážky. Nedbal na rozumnú radu (consilio saniori) a ešte viac sa hnal do boja.*³⁴

Hradskí župani nielenže spravovali svoj komitát a radili kráľovi, ale častokrát zasahovali aj do významných udalostí v štáte. Župani z 9 nitrianskych komitátov prijali v roku 1042 Arpádovca Domoslava za nitrianske knieža, tak ako roku 1102 prijali 12 chorvátski župani uhorského kráľa Kolomana za chorvátskeho kráľa. *XII nobiles sapientiores de XII tribubus Chrouacie* mali titul *comes*, čiže župan.³⁵

Hradský obvod (hradský vidiek, vármegye)

K hradu patrili predovšetkým hradský vidiek s ustáleným obvodom, ktorému uhorskí Slovania hovorili aj medza. Táto medza (*mega*) bola nielen hranicou, ktorá hradský vidiek vymedzovala, ale sa stala aj synonymom pre samotný vidiek. Slované slovo medza (hradská medza) prevzali Maďari, pričom mu ponechali jeho druhý prenesený význam. Preto Maďari slovami *megye* a *vármegye* označovali celý hradský vidiek. Keďže hrad bol sídlom štátnej (predovšetkým súdnej) moci a správy, hradský obvod (*megye*, vidiek, *pagus*, *parochia*) bol základnou územnou jednotkou štátu, čiže provinciou. Hradský komitát bol teda provinciou, v ktorej žili *provincionales*.³⁶

Zmienky o vidieku sa objavujú hneď, ako do česky písaných úradných listín prenikla slovenčina. Najstaršia zmienka je z roku 1471: *z wideku liptowskeho... w hrabstwie liptowskem*³⁷ a ďalšia z roku 1480: *My... Benedyk Nomess (= šľachtic) Stolyczy Liphowske... zde w stolyczy sudobneg tehoto wydykie*.³⁸ Ďalšie zmienky o vidieku máme z rokov 1471, 1479, 1480, 1483³⁹ a z nasledujúcich rokov ešte mnohé ďalšie.⁴⁰ Liptovský vidiek sa spomína aj v dohode medzi šľachticmi zo Svätého Jána a banskými podnikateľmi z roku 1554, ktorú spisomnila spišská kapitula a bola preložená z latinského originálu do nemčiny a z nemčiny do slovenčiny (*z nemeckeho na slovenskuo vertovano*). Svätójánski dovolili hľadať zlato, striebro a iné kovy *obzvlášte pak v doline na Boci tak rečenej v Luptovskom videku suci*.⁴¹

³³ Chron. Hung. comp. saec. XIV. 109, 110, 114, 116, 119, *SRH I*, s. 374, 375, 376, 379-383, 386-387.

³⁴ Chron. Hung. comp. saec. XIV. 209, *SRH I*, s. 497-498.

³⁵ THOMAS ARCHIDIACONUS. *Historia Salonitana* 17, digessit Franjo Rački. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XXVI, Scriptores III. Zagrabiae : Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1894, s. 58. GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungariae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab annp Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus III*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937, s. 2225. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 409-413.

³⁶ *Annales Hildesheimenses* ad a. 1043, contulit cum Codice Parisiensi Georgius Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878, s. 45.

³⁷ KNIEŽA, Štefan. *Stredoveké české listiny*, č. 10. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952, s. 23.

³⁸ KNIEŽA, Š. *Stredoveké české listiny*, č. 22, s. 40.

³⁹ KNIEŽA, Š. *Stredoveké české listiny*, č. 10, 18, 21, 22, 24, s. 23, 33, 37, 39-41, 44-45.

⁴⁰ DORUEA, J. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní*, s. 51-52.

⁴¹ Dohoda zemanov a banských podnikateľov (január 1554), prepísal P. Ratkoš. In *Naše národní minulost v dokumentech I*, pripravil V. Husa, s. 480-483.

Slovenské slovo vidiek prevzala maďarčina, čo svedčí o jeho starobylosti. Prevzala ho zrejme vtedy, kedy prevzala slovo medza. Pomaďarčené vidék sa však nestalo synonymom rovnako pomaďarčeného megye.⁴²

Keďže komitátny hrad bol sídlom štátnej moci a správy,⁴³ hradský vidiek (hradská medza) bol základnou územnou jednotkou štátu, čiže provinciou. Komitát bol teda hradskou provinciou, v ktorej žili *provincionales*. V septembri 1042 *provincionales* z deviatich hradských komitátov Nitrianskeho kniežatstva sa prostredníctvom vyslaných zástupcov (*missa legatione*) podrobili nemeckému kráľovi Henrichovi III.⁴⁴

Jedno z nariadení, ktoré kráľ Koloman vydal okolo roku 1100, rozlišovalo hradské komitáty, presnejšie hradské obvody kráľovské a kniežacie. Knieža mal *in mega ducis* rovnaké práva ako mal kráľ *in mega regis*. Knieža rovnako ako kráľ mal v každom zo svojich hradských komitátov pripraveného vojenského koňa. Tento *megalís equus exercitualis*, spomínaný v ďalšom Kolomanovom nariadení, patril k štyrom vojenským koňom, ktoré každý hradský komitát choval a na príkaz kráľa posielal do vojny.⁴⁵

Pri kostole, stojacom na komitátnom hrade, sídlil archidiakon, ktorému podliehali všetky farnosti v hradskom obvode. Archidiakonáty si udržali územné obrysy, ktoré prevzali od najstarších hradských obvodov. Komitátne hrady, ktoré nemali svoj hradský obvod a mali len župu, neboli sídlom archidiakonátu.

V 10. storočí bolo Uhorsko mozaikou väčších a menších kniežatstiev, ktoré buď tesnejšie alebo len veľmi voľne podliehali hlavnému arpádovskému kniežatstvu. Nitrianske kniežatstvo, ktoré už v dobe uhorského kniežata Gejzu (971 – 997) bolo vnútrodynastickým údelom Arpádovcov, sa až do roku 1029 skladalo zo štyroch menších kniežatstiev: Nitra, Váh, Hont a Boršod. Malému Nitriansku patrilo celé juhozápadné Slovensko a kniežatstvu Váh (ktoré listina pražského biskupstva nazýva *provincia Váh* (*provincia Uuag*) severné Považie. Kniežatstvo Hont oddeľovali od severného kniežatstva Váh Nízke Tatry a na západe, kde sa dotýkalo alebo sa približovalo k Hronu, hraničilo s malým Nitrianskom. Na východe susedilo s Boršodským kniežatstvom, ktorému patril neskorší Gemer a Spiš, na juhu siahalo do Bukových hôr a k Tise medzi ústím Slanej a ústím Bodrogu a na východe končilo v Slanských a Zemplínskych vrchoch.⁴⁶

V rokoch 997 – 1009 Štefan rozšíril svoju bezprostrednú moc z malého územia, zovretého medzi hradmi Ostrihom, Vesprím a Ráb, ktoré zdedil po otcovi, najprv na celé Zadunajsko a odtiaľ na celú Karpatskú kotlinu. Podrobil si a zrušil ostatné uhorské kniežatstvá a premenil, prípadne i rozčlenil ich na hradské komitáty. Štyri malé kniežatstvá (Nitra, Váh, Hont a Boršod), ktoré vyplňali celé územie Nitrianskeho kniežatstva, mohol kráľ Štefan zrušiť až po vymanení Nitrianska spod poľskej závislosti roku 1029.⁴⁷

⁴² Slováci poslovenčili slovo megye na *mediaš*, *mediaška*, *mediaska*. RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii (Hradská, komitátna, stoličná, župná správa). In *Slovenská archivistika*, 1983, roč. 18, č. 1, s. 105, 116.

⁴³ TIMON, Ákos. *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest : Hornyánsky Viktor könyvkiadóhivatala, 1917, s. 185-194.

⁴⁴ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 409-411.

⁴⁵ Colomanni regis decretorum liber primus XII, XXXVI. In *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)*, írta Zavodszky L. Budapest 1904, s. 185, 188. KRISTÓ, Gyula. *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1974, s. 83-84. KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 121.

⁴⁶ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 309-311, 334-345.

⁴⁷ Tamže, s. 385-386, 388-391.

Roku 1029 môžeme hľadať počiatok Bratislavského, Nitrianskeho, Trenčianskeho, Komárňanského, Tekovského a Ostrihomského komitátu, ktoré sa vyčlenili z malého Nitrianska. Vtedy zaniklo aj malé kniežatstvo Váh na severe Nitrianska. Po jeho rozčlenení získal Trenčiansky komitát na severe žilinskú oblasť. Liptov sa začlenil do Hontianskeho komitátu. Nitrianskemu komitátu pripadol zas Turiec a Orava. O tomto veľkom rozsahu Hontianskeho a Nitrianskeho komitátu svedčí rozsah nitrianskeho⁴⁸ a hontianskeho archidiakonátu.⁴⁹ Nitrianskemu archidiakonátu patrilo aj údolie Rajčianky.⁵⁰

Bratislavský komitát a jemu zodpovedajúci bratislavský archidiakonát sa na juhu držali Dunaja.⁵¹ Čilizköz, ležiaci na severnej strane Dunaja, pôvodne nepatril k Rábskemu komitátu. Majetky Bratislavského hradu, ako aj poznanovské a zoborské majetky v Čilizköz⁵² napovedajú o severnej orientácii tohto územia. Pôvodne bolo súčasťou (nevedno dokedy) Bratislavského komitátu.⁵³

⁴⁸ Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonafato collectorum decimarum sexennialium in regno Hungariae 1332 – 1337. In *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*. Budapest 1887, s. 183-187, 189, 192, 194-197, 222, 225, 230-231. ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházy földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I*. Budapest 1891, s. 19-25. FÜGEDI, Erik. *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5, č. 3 – 4, s. 373, 378-379, 390. KRISTÓ, Gyula. *A vármegyéek kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magveto Könyvkiadó, 1988, s. 347-349, 380-381.

⁴⁹ ORTVAY, T. *MEF I*, s. 29-35, 48-50. FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 372, 373, 379-380, 385. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 374-384.

⁵⁰ *In archidiaconatu Nitriensi...* [Paulus sacerdos ecclesie Sancti Ladislai de Raya] iuratus dixit beneficium non ultra [marcam et mediam, solvit VIII] grossos. *Mon. Vat. I/1*, s. 184.

⁵¹ FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 373, 376-378, 383-384. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 339-345. STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis*, 60, 2012, roč. 60, č. 2, s. 191-214. STEINHÜBEL, Ján. The County of Bratislava. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, Supplement, s. 3-28.

⁵² Roku 1252 bola majetkom Bratislavského hradu Čilizská Radvaň (*ville Roduan populorum castri Posoniensis*) a Medveďov (*cum villa Medve castri Posoniensis*). Časť radvanského chotára však patrila zoborskému kláštoru: *terre ville Rodoan, que est abbatis de Zvbur. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 2, ad edendum praeeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987, n. 400, s. 281. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 571-572, 607, 608, 621. V Pataši (Pastúchy) pri rieke Čiliz žili v roku 1270 bratislavskí hradčania: *terra agasonum... Potos cum stagno suo Chelch... super aquam Chelch... castrenses castri Posoniensis... seorsum super aquam*. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 615. Roku 1277 komes Pamlen zo Sapu (Palkovičovo), komárňanský kastelán a vojak bána a bratislavského, nitrianskeho a komárňanského župana Tomáša dostal od kráľa opustenú zem Tunig patriacu Bratislavskému hradu: *quandam terram castri nostri Posoniensis Tunyg vocatam in comitatu Jauriensi existentem vacuum et habitatoribus destitutam, vicinam et contiguam terre sue hereditarie Zup... predictam terram Tunyg cum omnibus suis pertinentiis... quibus eandem quidam castrensis castri Posoniensis Buhte nomine nossitur*. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/2 – 3*, Szentpéter Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, n. 2813, s. 194-195. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 624, 640. Kľúčovec a susedný Negyven patrili v rokoch 1251 a 1252 hradu Hlohovec. *CDES* 2, ed. R. Marsina, n. 370, s. 257. n. 400, s. 280-281. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, 606-607. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 265.

⁵³ Baloň, ležiaci uprostred Čilizköz, bol roku 1252 majetkom rábskej kapituly: *villa Bolon, que est ecclesie beate Virginis Jauriensis*. *CDES* 2, ed. R. Marsina, n. 400, s. 281. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 580. Ešte roku 1269 však patrili do Bratislavského komitátu: *Ceterum possessionem Balun dictam in comitatu Posoniensi. Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár VIII*, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akadémia, 1870, n. 168, s. 247. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 580. Pataš (Pastúchy) a s ňou celý Čilizköz patrili pôvodne bratislavskému archidiakonátu, a teda aj Bratislavskému komitátu. *Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus I. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*, felelős kiadó Várszegi Asztrik – Fonyódi Otto. Budapest : Magyar egyháztörténeti enciklopédia munkaközösség, 2000, s. 202-203. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF II*, s. 576, 615. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 386-387.

Pôvodnú rozlohu ďalších podunajských komitátov, Komárňanskeho a Ostrihomského, nám určuje najstaršia známa rozloha komárňanskeho a ostrihomského archidiakonátu. Ostrihomský arcibiskup Martýr stanovil roku 1156 vyberanie cirkevného desiatku v 70 dedinách v štyroch archidiakonátoch na území ostrihomskej diecézy: v ostrihomskom, nitrianskom, tekovskom a v hontianskom.⁵⁴ Pápežsky desiatkový súpis z rokov 1332 – 1337 vyslovene hovorí, že *komárňanský archidiakonát je za Dunajom (Kamariensis est archidyaconatus ultra Danubium)* a jeho polohu len na severnej strane Dunaja potvrdzuje aj výpočet jeho farností.⁵⁵ Ostrihomský a Komárňanský komitát ležali pôvodne len na severnej strane Dunaja, pretože južný breh Dunaja patril Rábskemu a Vyšehradskému komitátu. Juhozápadná časť neskoršej Komárňanskej stolice, ležiaca na juh od Dunaja a západne od riečky Által-ér, nepatrila k najstaršiemu Komárňanskému komitátu ani k Vyšehradskému komitátu. Keďže patrila rábskemu biskupstvu a rábskemu archidiakonátu,⁵⁶ patrila Rábskemu komitátu.

Ani Hontiansky komitát si neudržal celé územie zaniknutého Hontianskeho kniežatstva. Na severe síce získal Liptov, na juhovýchode však stratil horné a stredné Poiplie, kde vznikol Novohradský komitát.⁵⁷

Roku 1138 sa prvýkrát spomína Újvársky komitát.⁵⁸ Újvár (Abaújvár) a ďalšie hradské komitáty sa teda vyčlenili z veľkého Boršodu ešte pred týmto rokom. Najneskôr súčasne s Újvárom sa od Boršodu odčlenil aj hrad Serenč s malým územím na severnom brehu Tisy, medzi ústím Slanej a ústím Bodrogu, a spojil sa s územím Zemplína, ktorý sa odčlenil od susedného veľkého Užského komitátu. Sídlo tohto nového komitátu bolo striedavo na oboch hradoch Serenč a Zemplín, preto sa v 13. a 14. storočí stretávame s jeho dvojakým pomenovaním.⁵⁹

⁵⁴ CDES I, ed. R. Marsina, n. 81, s. 78-79. FÜGEDI, E. *Kirchliche Topographie*, s. 374-375.

⁵⁵ *Mon. Vat. I/1*, s. 183, 186, 188, 201, 217, 218, 234, 240. ORTVAY, T. *MEF I*, s. 17-19. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF III*, s. 400-401, 403, 406, 423, 424, 436, 437, 441, 443, 451, 458, 461. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 336-339.

⁵⁶ Neskôr, asi po pripojení ku Komárňanskej stolici, sa táto najseverovýchodnejšia časť rábskej diecézy odčlenila od rábskeho archidiakonátu a stala sa druhým komárňanským archidiakonátom, ktorý na rozdiel od staršieho rovnomenného suseda na severnej strane Dunaja zostal súčasťou rábskej diecézy. ORTVAY, T. *MEF I*, s. 316-319. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF III*, s. 392, 395, 400. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 263-265.

⁵⁷ STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 395-399.

⁵⁸ *Mathei comitis Nove Civitatis*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 77, s. 75. Hrad Újvár (Nova Civitas, Novum Castrum, od polovice 13. storočia Abaújvár) založil na pravom brehu stredného Hornádu kráľ Samuel Aba (1041 – 1044): *ad Novum Castrum, quod rex Aba construxerat*. Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 81, *SRH I*, 337. Starší hrad, ležiaci na opačnom brehu Hornádu, dostal vtedy meno Starý hrad (Óvár, Nagyóvár), roku 1255 *Ouwar* a roku 1317 *Nagyowar*. CDES 2, ed. R. Marsina, n. 466, s. 323. *Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár I*, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1878, n. 381, s. 422. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarországtörténeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1966, s. 126. VARSÍK, Branislav. Starý a Nový Hrad pri Hornáde v Abaújskej župe, *Historický sborník SAVU*, 1951, roč. 9, s. 59-64. VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 53-56, 85, 87. Nový hrad (Újvár), založený kráľom Abom, spočiatku nebol sídlom hradského komitátu, tak ako ním nebol ani protiľahlý a starší Starý hrad (Óvár), či na sever vysunutý Solný hrad (Salis). Tieto hrady ležali na území Boršodského komitátu. Újvár sa komitátnym hradom stal až po rozpade veľkého Boršodu.

⁵⁹ Serenčský komitát sa spomína len zriedkavo. Roku 1217 *decimas parochie Sceremchi. Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis de prompta collecta ac serie chronologica disposita* ab Augustino Theiner. *Tomus primus: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216 – 1352*. Romae – Parisiis – Vindobonae 1859, n. IX, s. 6. Roku 1275 *in parochia Zerench villas Bezeg, Hyduegi et Zamthou usque fluvium Oronas. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829, s. 304. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF I*, s. 142. Roku 1317 *decimas quarundam villarum in comitatibus de Wiunar, Borsod, Vng et Zerempech... Et in comitatu de Zerempech decimas villarum Pyud Kereztura, Kyusfalud, Zegey et Krthbenye vocatarum, cum aliis villis ad eundem comitatum pertinentibus usque fluvium Aranyis, qui alio nomine Mezespatak appellatur. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2*, ad edendum

Na severe sa od Boršodu oddelila Turňa⁶⁰ a Spiš⁶¹ a na západe Gemer.⁶² Súčasne s rozpadom Boršodu zanikol aj susedný Jágerský komitát, pretože zmenšený Boršod získal jeho východnú časť, územie na južnej strane Bukových vrchov s hradom Ŕršúr.⁶³ Jeho západnú časť s hradom Heveš dostal novoutvorený hradský komitát Újvár.⁶⁴

praeparavit Vincent Sedlák, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987, n. 282, s. 139. Poloha Serenčského komitátu (s dedinami Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Bodrogszegi a Kétebnye) medzi komitátmi Abov, Boršod a Uh svedčí, že ide vlastne o Zemplínsky komitát, ktorý mal meno niekedy aj podľa hradu Serenč. Roku 1319 *decimas quarundam villarum in comitatibus Abuiuar, Borsod, Zerempich et Vngh habitarum... et in comitatu de Zerepnich decimas villarum Pyndkeretura, Kyusfalud, Zegeed et Ketbeny usque fluvium Oranyas, quod alio nomine Mezespatak vocatur*. RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 443, s. 210. Zemplínsky komitát sa spomína, počnúc zemplínskym podžupanom (dvorským županom) Aladárom roku 1220, veľmi často: *Olodarus, curialis comes de Zemlun*. CDES 1, ed. R. Marsina, n. 244, s. 188.

⁶⁰ Roku 1198 sa spomína *praedium Torna*. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 740. KRISTÓ, Gy. A vármegye, s. 389-393.

⁶¹ Roku 1209 bamberský biskup Ekbert predal *terram quandam, in Chypus supra Poprad* spišskému prepoštolovi Adolfovi a jeho sestre. CDES 1, ed. R. Marsina, n. 154, s. 122. KRISTÓ, Gy. A vármegye, s. 393-395. SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 84-85.

⁶² Povodie Slanej, čiže aj územie neskoršieho Gemera, považuje Anonymus za súčasť najstaršieho Boršodu. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 16, SRH I, s. 57. Na inom mieste berie Anonymus do úvahy situáciu svojej doby, keď Gemerský komitát, *populum de castro Gumur et Nougrad... ad partes castri Gumur*, už existovalo a v rozpore s predchádzajúcim tvrdením kladie jeho najstaršiu existenciu už do Arpádovej doby. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 33, SRH I, s. 74-75. KRISTÓ, Gy. A vármegye, c. d., s. 386-390.

⁶³ Územie hradu Ŕršúr, ktorý ležal na južnom okraji Bukových vrchov, opisuje Anonymus. Anonymi (P. magistri) *Gesta Hungarorum* 32, SRH I, s. 72-73. Podľa Anonyma územie Ŕršúru medzi Bukovými vrchmi, riekami Jäger, Tisa a ústím Slanej k Boršodu pôvodne nepatrilo. Podľa uhorských kronikárov bol Ŕrš (Vrs) jedným z kapitánov Arpádovho vojska. Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 34, SRH I, s. 292. Simonis de Keza *Gesta Hungarorum* II 30, SRH I, s. 166. BENKŐ, Loránd. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998, s. 16, 52-53. V roku 1194 vyhral Belo III. spod právomoci Boršodského hradu zem Pély, ležiacu v južnom Boršode pri rieke Tise. ÁÚO XI, ed. G. Wenzel, n. 37, s. 56. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 801. Belo IV. vyhral v roku 1248 spod právomoci Boršodského hradu *villam Cherep... in comitatu Borsod existentem* čiže dedinu Cserép, ležiacu na južnom okraji Bukových vrchov. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, s. 17-18. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 767-768. Preto územie medzi Bukovými vrchmi a riekami Tisa a Jäger s hradom Ŕršúr, kde ležali dediny Pély a Cserép, v roku 1194 už určite patrilo k Boršodu. Odlišnosť severného a južného Boršodu zdôrazňuje aj poloha boršodských hradných majetkov a poloha najstarších majetkov jágerského biskupa potvrdených Belom IV. v roku 1261. Väčšina majetkov patriaciach hradu Boršod ležala v severnom Boršode, sústredené boli predovšetkým okolo hradu. Jágerský biskup tu mal len dedinu Borsodszirák (*villa Zyrakh prope fluvium Harnad*). V južnom Boršode ležali len 3 hradske pozemky, avšak jágerský biskup tu vlastnil 9 dedín: Felsőtárkány, Alsótárkány, Szöllőske, Szihalom, Harsány, Tiszakürt, Hejőpapi, Ároktő a Keresztespüspöki. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke II/1*, szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest : Akadémiai kiadó, 1943, n. 2123, s. 120-122. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 745-746, 775, 784, 799, 807-808, 809. KOVÁCS, Béla. *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger 1987, s. 27, 29, 128-131. V pôvodnom severnom Boršode mali majetky Miškovci. KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest : Kjadja a Magyar tudományok akadémia, 1900. *Második változatlan utánnyomás* Nap kiadó, 2004, s. 822-825, 827-830. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 739, 745-746, 788-790, 792, 796, 801, 803, 809-810, 813, 816. GYÖRFFY, Gy. ÁMF II, s. 468, 470-471, 473. CDES 2, ed. Marsina, n. 130, s. 85-88. V neskôr pripojenej južnej, Ŕršúrskej časti Boršodu ležali majetky rodu Ŕršúr. GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 739-746, 751, 758-759, 768-769, 772-773, 776, 778-779, 785, 787, 791-792, 794-795, 797-798, 802-804, 814-815, 817. Na rozdiel od Abovcov nemáme o prítomnosti Ŕršúrovcov v južnom Boršode v 11. storočí žiaden spoľahlivý doklad. Rod Ŕršúr mohol do južného Boršodu prísť až v 12. storočí. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 876-887. GYÖRFFY, Gy. *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest : Balassi kiadó, 1993, s. 107, 116-117.

⁶⁴ Tak ako najstaršiemu Biharskému komitátu patrilo ešte aj za vlády kráľa Imricha (1196 – 1204) územie hradu Zaránd (STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 294, pozn. 1138), tak aj najstaršiemu Újvárskému komitátu, ktorý však vznikol asi o storočie neskôr ako Biharský komitát, už vtedy patrila aj Heveš: *Hic quoque Henricus rex duas partes tributorum totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhar quam circa Zarand et partem*

Podľa Veľkopoľskej kroniky patrila Spiš až do roku 1113 Poľsku. Roku 1113 dal vraj poľský kráľ Boleslav III. Spišskú kasteláciu ako veno svojej dcéry, ktorá sa vydala za Borisa, syna uhorského kráľa Kolomana.⁶⁵ Príbeh o tom, ako Poľsko stratilo Spiš, si poľský kronikár vymyslel. Rok 1113, ktorým ho datoval, však môže byť reálny. Práve v tom čase sa Spiš mohol stať hradskej komitátom. Možno už vtedy vyrástli na Spišskom hrade najstaršie kamenné hradby a niekedy o storočie neskôr aj mohutná, z kameňa murovaná obytná veža.⁶⁶ Spiš a súčasne s ním aj hradskej komitáty Turňa a Gemer, ako aj Serenč (Zemplín) a Ujvár mohol teda od Boršodu oddeliť už kráľ Koloman, a to hneď po zrušení Nitrianskeho kniežatstva, niekedy v rokoch 1110 – 1113.

Pravdepodobne v čase zániku Nitrianskeho kniežatstva vznikol spojením severných území Hontu (Zvolen a Liptov), Tekova (Šušolie a Oslany) a Nitry (Turiec a Orava), veľký Zvolenský komitát. Hontiansky komitát stratil na severe Zvolen a Liptov a nadobudol ten územný rozsah, ktorý neskôr mala Hontianska stolica. Zvolenskému komitátu patrilo aj Devičie (malé územie v severnom Honte). Veľký komitát Zvolen sa v roku 1339 rozpadol. Liptov a Turiec sa osamostatnili. Orava ostala spojená najprv s Turcom potom s Liptovom. Osamostatnila sa až v roku 1360. Šušolie a Oslany pripadli k Tekovu a Devičie k Hontu.⁶⁷ Malý Rimavský komitát (*in comitatu de Rymua existentes*), spomínaný v listine kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1268,⁶⁸ ktorému patrilo údolie hornej a strednej Rimavy a horný tok Suchej, azda práve vtedy pripadol k Hontu.

Bratislavskému županovi podliehali aj tri malé komitáty, Stupavský, Šaštínsky a Šintavský. Stupavský komitát zaberá južný cíp Záhoria.⁶⁹ Pôvodným komitátnym hradom mohol byť starší hrad Devín. V roku 1233 rakúsky vojvoda Fridrich Bojovný dobyl a zničil Devín.⁷⁰ Devínsky hrad, napriek obnove v polovici 13. storočia, úplne stratil svoj starý význam a jeho

suam tributi, quod in comitatu Novi castris tam circa ipsum Novum castrum quam circa Hewes et in comitatu de Bebes tam in villis quam in foris exigitur, donavit ecclesie nostre Waradiensi, in duabus partibus episcopo et in tertia parte nobis, prout in privilegio eiusdem confirmato per Belam quartum, Stephanum, Ladislaum, Karolum et Lodovicum reges continetur. Chronicon Waradiense 16, SRH I, s. 211. Túto donáciu vydal kráľ Imrich roku 1203 a niekoľkokrát ju potvrdili ďalší uhorskí králi: *privilegium regis Henrici, anno Domini millesimo ducentesimo tertio confectum alienatis et combustis... rex Bela per privilegium suum, confirmans ipsum privilegium Henrici regis, ita inquit, quod cum propter devastationem, que per Tartaros culpis nostris exigentibus accidit... privilegia ecclesie nostre Waradiensis super donationibus eidem ecclesie factis... et solum quoddam privilegium regis Henrici pie recordationis illesum remansisset, donationes quasdam continens...*, s. 204. *Codex diplom. hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár IV, szerkesztette Nagy Imre.* Budapest : M. tud. akadémia könyvtárado hivatala, 1884, n. 175, s. 292. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 401, 473-474.

⁶⁵ *Et sic castellania de Spis a Polonis alienata, per Hungaros usque ad praesens fraudulenter detenta occupatur.* Boguphali Chronicon Poloniae 27, Monumenta Poloniae historica II, edidit August Bielowski. Warszawa 1961, s. 508.

⁶⁶ FIALA, Andrej – VALLAŠEK, Adrián – LUKÁČ, Gabriel. *Spišský hrad*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988, s. 30-35. SLIVKA, M. *Pohlady*, s. 79-80, 95-96.

⁶⁷ KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 377-382. LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica 1969, s. 13.

⁶⁸ *CDAC ÁÜO VIII*, ed. G. Wenzel, n. 143, s. 212-213.

⁶⁹ PESTY, Frigyes. *A magyarországi várispanságok története különösen a XIII. Században*. Budapest 1882, s. 435-436. SEDLÁK, V. Bratislavské hradné županstvo, s. 45-46. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 370. ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Történettudományi Intézete, 2011, s. 272.

⁷⁰ *Rex Ungarie circa festum omnium sanctorum Austriam exercitu magno intrans, partem terre incendio et rapinis devastavit, et usque ad Hovelin pervenit, et interfectis multis de suo exercitu et nobilibus quibusdam captivatis, in civitate Tewen exusta et depopulata, ulterius procedere non valens, pro concordia laboravit, qua habita revertitur ad sua.* Continuatio Claustro-neoburgensis III ad a. 1233. In GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tomus I*, Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937 (reprint Budapest : Nap kiadó, 2005), s. 764.

úlohu v tomto malom záhorskom komitáte prevzala mladšia Stupava.⁷¹ Stupavský komitát zanikol kráľovskou donáciou Stupavy, Devína a celého zvyšku stupavskej župy rakúskemu grófovi Rugerovi z Tallesbrunnu pravdepodobne v roku 1296.⁷² Stupavská župa (španstvo) sa stala šľachtickým panstvom, presnejšie dvoma panstvami, menším devínskym a väčším stupavským, ktorého sídlom sa stal Pajštún.

Šaštínsky (neskôr Holíčsky) komitát zaberá prevažnú časť Záhoria. Šaštínsky komitát mal dva komitátne hrady, starším bol Šaštín a mladším Holíč. Hrad Holíč (Újvár) vyrástol v severnom cípe Šaštínskeho komitátu niekedy v 2. polovici 12. storočia. Asi v polovici 13. storočia sa stal významnejší ako Šaštínsky hrad, kráľ preniesol doň sídlo komitátu a začali mu hovoriť Nový hrad (Újvár).⁷³ V roku 1296 kráľ Ondrej III. daroval Holíčsky komitát, presnejšie jeho župu, bratislavskému podžupanovi Abrahámovi Ryšavému (*Rufus*).⁷⁴ Holíčsky komitát takto zanikol. Niekedy po roku 1317 severná časť zaniknutého Holíčskeho hradského obvodu (severne od rieky Myjavy) aj s hradmi Holíč, Šaštín a Korlátka pripadla k Nitrianskej stolici.⁷⁵ Bratislavskej stolici ostala len južná polovica jeho územia s Plaveckým hradom.⁷⁶

Šintavský komitát nemal hradský obvod, mal len malú a veľmi rozptýlenú župu (španstvo).⁷⁷ V roku 1261 zomrel šintavský župan Truslef a kráľ daroval hrad Šintavu a celý jeho komitát Truslefovmu bratovi Leopoldovi.⁷⁸ Šintavský komitát takto zanikol.

⁷¹ Stupava sa spomína v roku 1288: *usque ad magnam viam, per quam itur in villam Stumpa, et ibi finitur*. CDAC ÁÚO IV, ed. G. Wenzel, n. 200, s. 311.

⁷² RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1225, s. 520. STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 2, s. 204.

⁷³ Sídlom komitátu sa presunulo zo Šaštína do Holíča (Újvár), tak ako v susednom komitáte sa presunulo z Devína do Stupavy. Aj sídlo iných uhorských komitátov vystriedalo dva alebo tri hrady. Hrady Zemplin, Potok (Sárospatak) a Serenč boli striedavo sídlom toho istého komitátu, ktorý sa podľa svojho sídla nazýval raz Zemplin, inokedy Potok a niekedy Serenč. Pozri pozn. 58. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 500, 502-503. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 413-414. Aj hradský komitát Zala sa pôvodne nazýval Kolon, pretože svoje sídlo mal spočiatku na hrade Kolon a až neskôr v Zalaváre. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 247-251. V roku 1085 Pečenehovia prenikli až do provincie hradov Uh a Boržava (*usque in provinciam castrorum Vng et Borsua*). Chron. Hung. comp. saec. XIV. II 134, SRH I, s. 408. STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*, s. 291-292. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 415.

⁷⁴ *comitatum seu districtum Wyuar vocatam, iuxta fluvium Maraua existentem, ad comitatum Posoniensem pertinentem cum omnibus suis utilitatibus, pertinentiis quibuslibet ac circumstantiis universis. A Pécz nemzetség Apponyi ágának. Az apponyi grófok családja levéltárban orizett oklevelei I. 1241 – 1526*, ed. Ernő Kammerer. Budapest 1906, n. 19, s. 30-33. *accepit enim donatione mediante ad dies vitae totum districtum seu comitatum Újvár; comitatui Posonien. maiori adiacentem. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII, volumen 2*, studio et opera Georgii Fejér. Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1831, s. 196. CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského, 1923, s. 157, pozn. 620.

⁷⁵ *possessio eorum Straso dicta, in Nitriensi comitatu habita. A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 88, s. 199. Nitrianska časť Záhoria sa posunula na juh k rieke Myjave azda preto, lebo severná hranica skalického územia a tým aj severná hranica Uhorska a teda aj Nitrianskej stolice opustila Veličku a posunula sa na juh do Bielych Karpát.

⁷⁶ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 210.

⁷⁷ PESTY, F. *A magyarországi várispánságok*, s. 404-411. KRISTÓ, Gy. *A vármegye*, s. 354-355. TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava – Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 38-42.

⁷⁸ *comitatum de Semtey cum omnibus appenditiis et utilitatibus ...post mortem Trusleph... [fratri suo] Lyupoldo comiti... ut populos sub castro seu in aliis villis ad ipsum pertinentibus... in omnibus debet iudicare, sed nec comes Poson, nec et Nitria, nisi sua persona. Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár III*, ed. Gusztáv Wenzel. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akadémia, 1862, n. 1, s. 1-2. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF IV*, s. 459.

Hradská župa (hradské španstvo, várispanság)

Hradu podliehala väčšina dedín jeho vlastného vidieka, čiže obvodu, a patrili mu aj dediny alebo časti dedín a pozemky roztrúsené v iných hradských obvodoch. Žili v nich a užívali ich jeho hradčania (*cives, castrenses, homines castris, castellani*), za čo boli zaťažení vojenskou službou a pracovnými povinnosťami, dávkami a daňou. Hradským komitátom bol teda aj kráľovský alebo kniežací majetok, podliehajúci hradu, územne ucelený vo vlastnom hradskom obvode i roztrúsený v iných, niekedy i značne vzdialených, hradských obvodoch. Bolo to hradské španstvo (várispanság) či hradská župa, z ktorej plynuli na hrad dávky, dane, mýtné poplatky a iné výnosy.

Jedna tretina župných príjmov zostala na hrade v županových rukách a dve tretiny dostal kráľ (prípadne knieža). Kráľ Koloman nariadil: *Každý župan vo svojom komitáte (comitum in comitatu suo) tretiu časť a tú časť má z dane. Kráľ však podobne má z celej dane plné dve časti.*⁷⁹ Frizinský biskup Oto napísal: *Tuná je pravidlom, že v spomínanom kráľovstve, rozdelenom na 70 i viac komitátov (per LXX vel amplius divisum sit comitatus), s plnou spravodlivosťou kráľovskej pokladnici patria dve časti príjmov a tretia ostáva županovi (comiti) a nik sa neopováži, okrem kráľa, raziť peniaze a vyberať mýta.*⁸⁰ Správa o príjmoch kráľa Bela III. oznamuje: *Uhorský kráľ... má zo svojej tretiny od svojich 72 županov (de septuaginta duobus comitibus suis) ročného príjmu 25 000 hrivien. ...A jeden každý zo 72 županov (comitum LXXII) raz do roka sa stará o kráľa Uhorska a predtým, než sa zdvihne od stola, dáva mu dar 100 hrivien a niektorí z nich 200 hrivien.*⁸¹ Deľbu príjmov z hradskej župy medzi župana a kráľa stanovuje aj Zlatá bula Ondreja II.: *Župani (comites) nech užívajú svoje komitáty (comitatus) len podľa práva. Ostatné kráľovské príslušnosti totiž sudové, mýta, voly a dve časti príjmov hradov (duas partes castrorum) obdrží kráľ.*⁸² O uhorských komitátoch písal aj magister Rogerius: *Je všetkým známe, že Uhorsko má 72 komitátov (comitatus), ktoré králi Uhorska za dobré zásluhy udeľovali a odníмали (conferebant et auferebant) bez neprávosti voči držiteľovi. Z týchto komitátov mali potešenie, bohatstvo a vážnosť, moc, vznešenosť a ochranu.*⁸³

Niektoré komitátne hrady nemali ucelený hradský obvod, mali len značne rozptýlenú hradskú župu. Hradom Šintava, Hlohovec, Szolgagyör, Bana, Beckov, Babót, Kapuvár, Locsmánd, Úrhida, Karakó, Kovázd chýbal vlastný hradský obvod. Dediny, patriace týmto hradom, boli rozptýlené na území iných i veľmi vzdialených hradských obvodov.⁸⁴ Ich

⁷⁹ Colomanni regis Decretorum liber primus 78. In *A szent István, szent László és Kálman korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* (Függelék: A törvények szövege), írta Závodszy Levente. Budapest : Kiadja A Szent István társulat tud. és irod. osztálya, 1904, s. 193.

⁸⁰ *Otonis episcopi Frisigensis et Rahewini Gesta Frederici* I 33, ed. F-J. Schmale, s. 194-195.

⁸¹ A magyar király és magyar püspökség jövedelmeinek kimutatása III. Béla idejében. In *Enchiridion*, composuit H. Marczali, n. 19, s. 129-130.

⁸² *CDES I*, ed. R. Marsina, n. 270, s. 201. Zlatá bula Ondreja II., preložil P. Ratkoš. In *Naše národní minulost v dokumentech I*, k vydání připravil V. Husa, s. 425-426.

⁸³ Epistola magistri Rogerii 10. In *Tatársky vpád*, ed. R. Marsina, M. Marek, s. 72-73.

⁸⁴ PESTY, F. *A magyarországi várispanságok*, s. 159-170, 189-193, 216, 224, 404-411, 508-513. ILA, Bálint. *Gömör megye I*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1944, s. 11, 16, 66, 87, 92, 97, 173-174, 204, 231-232, 242, 346, 500-501. ILA, Bálint. *Gömör megye II*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1946, s. 197, 291. SEDLÁK, Vincent. Bratislavské hradné županstvo a Bratislava do roku 1291. In *Bratislava 1970*, roč. 6, s. 48-49. SEDLÁK, Vincent. K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolgagyör. In *Historické štúdie* 1967, roč. 12, s. 155-185. LEHOTSKÁ, Darina. Hradné panstvo v 12. a 13. stor. a jeho prví majitelia. In *Hlohovec a jeho okolie*, zostavila Darina Lehotská. Bratislava : Obzor, 1968, s. 50-57. RATKOŠ, P. *Vývojový aspekt*, s. 112-114. KRISTÓ, Gy. A vármegyék, s. 166-167, 169-177, 185, 263, 269-271, 276-283, 293, 304-305, 351-352, 354-364. MAREK, Miloš. Hrad Bana v systéme správy ranostredovekého Uhorska. In *Studia Historica*

županí neboli rovnocenní ostatným hradským županom. Boli závislí od župana, v ktorého obvode ležali ich hrady. Obvod Nitrianskeho komitátu siahla na západe až po riekú Váh... až po riekú Moravu. Nitriansky župan bol županom Nitry a iných hradov.⁸⁵ Podliehali mu aj Bana a Hlohovec spolu so Szolgagyőrom. Moc bratislavského župana siahala aj na hrad Šintava. Trenčianskemu županovi zas podliehal Beckov.⁸⁶

Hradský podžupan (dvorský župan, kastelán, polkoráb)

Hradský župan sa veľmi často zdržiaval v blízkosti kráľa a vtedy nemohol byť na svojom hrade. Preto menoval spomedzi hradských jobagionov svojho zástupcu.

Dňa 6. júla 1284 palatín a bratislavský župan Mikuláš (*Nicolaus palatinus et comes Posoniensis*) potvrdil, že bratislavské prepošstvo vďaka kráľovským privilégiám je vyňaté milostivo z právomoci, podriadenosti, moci a súdu bratislavského župana a jeho úradníkov (a *jurisdiccione, subieccione, potestate et iudicio comitis Posoniensis et eorum officialium*), ako aj od všetkej ťarchy daní. A nariadil svojim podriadeným a najmä opatrovateľovi hradu a bratislavskému dvorskému županovi (et *specialiter conseruatori castris et curiali comiti Posoniensi*) a županovi hostí hradu (ac *comiti hospitum castris*), aby sa neopovážili nikoho z bratislavského prepošstva predvolávať, súdiť, vyžadovať daň, alebo vybrať niečo iné, alebo ukladať ťarchy, alebo príležitostne vkladať na nich svoje ruky, alebo nárokovat' si nad nimi isté právo či nejakú právomoc z hocakého popudu.⁸⁷ 7. mája 1286 bol bratislavským podžupanom (dvorským županom) Ján, syn župana Petra (*Johannes curialis comes Posoniensis, filius comitis Petri*).⁸⁸

Bratislavský podžupan Abrahám Ryšavý v roku 1291 bránil proti Rakúšanom a Čechom územie Bratislavského komitátu a vydobyl od Rakúšanov hrad Šaštín. 19. októbra 1296 kráľ odmenil zásluhy Abraháma Ryšavého, syna Mejnoldovho, bratislavského dvorského župana (*Abrae Rufi, filii Meynolth, curialis comitis Posoniensis*).⁸⁹ Abrahám Ryšavý navštívil bratislavskú kapitolu, aby dostal potvrdenie na majetok, ktorý mu daroval kráľ Ladislav. Právo na majetok, dosvedčené Abrahámom Ryšavým, bratislavským dvorským županom (*Abraam Rufo, curiali comite Posoniensi*) a ďalším svedkom, kapitula 30. novembra 1293 spísomnila.⁹⁰

Tyrnaviensia 2011, roč. 11 – 12, s. 51-80. SKALSKÁ, Monika. Územie hradu Beckov v povodí gemerskej rieky Gortva a jeho osud po zániku pohraničného županstva. In *Studia Historica Tyrnaviensia* 2011, roč. 11 – 12, s. 204-231. TIBENSKÝ, M. Červenokamenské panstvo, s. 38-44, 64.

⁸⁵ *comitem Nitriensem et aliorum castrorum*. Anonymi (P. Magistri) *Gesta Hungarorum* 37, *SRH I*, s. 79-80.

⁸⁶ PESTY, F. *A magyarországi várspanságok*, s. 189-193. KRISTÓ, Gy. *A vármegyék*, s. 351-352, 362-363.

⁸⁷ *CDAC AŮO IV*, ed. G. Wenzel, n. 166, s. 267-268.

⁸⁸ Tamže, n. 183, s. 288-289. ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Történettudományi Intézete, 2011, s. 186. KUČERA, M. *Slovensko po páde*, s. 327.

⁸⁹ *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 19, s. 30-33. *Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár X*, ed. Gusztav Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1873, n. 86, s. 135-136. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998, s. 455. Zásluhy bratislavského dvorského župana Abraháma Ryšavého v boji s rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom spomína aj listina Ondreja III. z 18. januára 1294. Abraháma a jeho príbuzného Šimona, syna Vidovho, kráľ Ondrej vyňal zo závislosti od hradu Hlohovec a povýšil ich do šľachtického stavu. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II 4*, manuscriptis Emerici Szentpétery critice digessit Iván Borsa. Budapestini : Akadémiai kiadó, 1987, n. 3960, s. 128.

⁹⁰ *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 15, s. 22-23.

V roku 1296 kráľ Ondrej III. udelil významné hodnosti familiárom palatína Matúša Čáka Trenčianskeho, bratom Barlevovi a Jaroslavovi z Diviakov. Barlev sa stal podpalatínom⁹¹ a Jaroslav bratislavským podžupanom. Jaroslav sa spomína v listine kráľovského dvorského podsudcu z 2. januára 1299 ako *Jaroslav bratislavský dvorský župan (Iruzlaus curialis comes Posoniensis)*⁹² a v kráľovskej listine z 12. februára 1299 ako *župan Jaroslav, náš kastelán z Bratislavy (comes Iruzlaus castellanus noster de Posonio)*.⁹³ Ak Jaroslav bol kastelánom, tak súčasné označenie *comes* neznamena, že Jaroslav bol hlavným županom. Bol dvorským županom, ako to spomína predchádzajúca listina z 2. januára 1299. Dvorský župan je synonymum titulu kastelán.

V kráľovskej listine z 12. apríla 1299 sa spomínajú *comes Barleus et Iruzlaus, frater eiusdem, curialis comes Posoniensis* a v listine, ktorú ostrihomská kapitula vydala 21. apríla 1299 (a do nej inzerovala spomínanú kráľovskú listinu z 12. apríla 1299), opäť *comes Barleus et comes Iruzlaus, castellanus noster de Posonio*.⁹⁴ 24. apríla 1299 ostrihomská kapitula vydala listinu, ktorá sa zaoberá sporom o dedinu Bošany, ktorý traja bratia viedli *proti županovi Barlevovi a Jaroslavovi vášmu (kráľovmu) bratislavskému kastelánovi (contra comitem Barleum et Irizlaum castellanum vestrum Posoniensem)* a poslala ju kráľovi.⁹⁵ V kráľovskej listine z 2. mája 1299 sa Jaroslav spomína ako *bratislavský dvorský župan (Iruzlaus... curialis comes Posoniensis)*.⁹⁶ 18. marca 1302 bratislavská kapitula potvrdila, že komes Jakub z Janíkoviec dostal *od urodzeného muža Jaroslava, kedysi bratislavského dvorského župana (a nobili viro Irizlao, quondam curiali comite Posoniensi)* naspäť svoju zálohovanú zem. Jaroslav bol teda už len bývalý bratislavský podžupan. Svoju hodnosť stratil teda niekedy po 2. máji 1299 a pred 29. januárom 1300. Kráľ mu ju odobral zrejme preto, lebo ho chcel poveriť dôležitejšou úlohou. 29. januára 1300 dal bratom Barlevovi a Jaroslavovi do správy hrad Ostrihom a Ostrihomský komitát.⁹⁷ Stali sa ostrihomskými kastelánmi. 1. októbra 1300 kráľ poveril *županov Barleva a Jaroslava, našich kastelánov z Ostrihomu (Barleum et Irizlaum comites, castellanos nostros de Strigonio)*, aby viedli boj proti Matúšovi Čákovi.⁹⁸ Kráľ nazýva Barleva a Jaroslava *comites*, lebo boli dvorskými

⁹¹ *comes Kemy, seruiens comitis Barley vicepalatini Bude residentis, pro eodem domino suo et magistro Iruzlae fratre eiusdem domini sui... Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VI, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghegy. Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1876, n. 323, s. 435.*

⁹² *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghegy, n. 326, s. 437-438.

⁹³ Tamže, n. 329, s. 442. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4227, s. 216. LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Minor, 2002, s. 112.

⁹⁴ Magyar országos levéltár. Diplomatikai levéltára 49012. KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. századközepéig*. Budapest : Kiadja a Magyar tudományos akadémia, 1900. Nap kiadó, 2004, s. 424-426. KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté. Tartományi hatalma*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1973, s. 48-49, 67, 110. LUKAČKA, J. *Formovanie*, s. 112. LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2016, s. 36, 39.

⁹⁵ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghegy, n. 328, s. 440. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4228, s. 216.

⁹⁶ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghegy, n. 329, s. 441. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4227, s. 216.

⁹⁷ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghegy, n. 336, s. 454. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*, ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knaus, Strigonii : Typis descriptis Aegydius Horák, 1882, n. 494, s. 478. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4293, s. 239. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 426. KRISTÓ, Gy. *Csák Máté*, s. 49-50.

⁹⁸ *CDP HO VI*, op. A. Ipoly, E. Nagy, D. Véghegy, n. 341, s. 462, *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4332, s. 253. *MES II*, ed. F. Knaus, n. 510, s. 487. Ostrihomský kastelán Barlev sa spomína aj 6. novembra 1300: *comiti Barleo castellano de Strigonio destinatus*. *CDAC ÁŰO VI*, ed. G. Wenzel, n. 303, s. 484. *RA II 4*, dig. I. Borsa – E. Szentpétery, n. 4337, s. 254, n. 4338, s. 255. KARÁCSONYI, J. *A magyar nemzetségek*, s. 426-427. KRISTÓ, Gy. *Csák Máté*, s. 50, 137.

županmi, čiže kastelánmi, teda podžupanmi. Neboli ostrihomskými županmi, pretože ostrihomským županom bol ostrihomský arcibiskup.

Jaroslavov nástupca v Bratislave *Ján zvaný Ryneker, bratislavský dvorský župan (Iohannes dictus Ryneker, curialis comes Posoniensis)* vydal 11. marca 1301 listinu zo zasadnutia bratislavskej súdnej stolice v Šamoríne, ktorej predsedal spomínaný podžupan Ján Ryneker v prítomnosti štyroch slúžnych.⁹⁹ O ďalšej listine, ktorú vydal Ján Ryneker,¹⁰⁰ sa zmieňuje listina, ktorú bratislavská kapitula vystavila 6. júla 1301 *pre... Rynekera, bratislavského dvorského župana (pro... Rynekerio, curiali comite Posoniensi)*.¹⁰¹ Iné dve listiny vydal Ryneker, bratislavský dvorský župan (*Rynekkerius, curialis comes Posoniensis*) niekedy v rokoch 1301 – 1303.¹⁰² A pravdepodobne v tom čase vydal aj ďalšiu.¹⁰³ Bratislavská kapitula túto otvorenú listinu Rynekera, bratislavského dvorského župana (*litteras patentis Rennekerii, curialis comitis Posoniensis*) odpísala a 8. januára 1306 vlastnou listinou potvrdila.¹⁰⁴

Nástupca Jána Rynekera Ditrich vydával listiny buď sám alebo spolu so štyrmi slúžnymi. *Ditrich, bratislavský dvorský župan, štyria sudcovia od pána kráľa poslaní, totiž Peter z Gútora, Peter z Vrakune, Leopold z Paky a Štefan, syn Serafinov (Ditricus, curialis comes Posoniensis, quatuor iudices a domino rege deputati, videlicet Petrus de Guttur, Petrus de Werekne, Leupoldus de Paka et Stephanus, filius Seraphyni)* vydali listinu niekedy v rokoch 1301 – 1313.¹⁰⁵ 4. októbra 1310 *Ditrich, bratislavský dvorský župan (Detricus, curialis comes Posoniensis)*, vydal listinu o predaji pozemku, ktorý sa uskutočnil *skrz štyroch sudcov... komesa Farkaša zo Starej Galy, komesa Lukáša z Kračan, Pavla, syna Martinovho z Borše a Štefana, syna Serafinovho (per quatuor iudices... comitem Farkasium de Ogya, comitem Luca de Karcha, Paulum, filium Martini de Borsia, et Stephanum, filium Serafini)*.¹⁰⁶ 22. januára 1311 vydal *Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia, totiž Ondrej Čun, Štefan, syn Serafinov, Pavol, syn Martinov a Lukáš z Kračan (Detricus, curialis comes Posoniensis et quatuor iudices, videlicet Andreas Chun, Stephanus, filius Seraphyni, Paulus, filius Martini et Luka de Karcha)* ešte ďalšiu listinu.¹⁰⁷ Bratislavská kapitula potvrdila 25. júla 1311 príjem, ktorý patrilo *Ditrichovi, bratislavskému dvorskému županovi (Ditrico curiali comiti Posoniensi)*¹⁰⁸ a 21. decembra 1311 potvrdila listinu, ktorú vydal *Ditrich, bratislavský dvorský župan (Detricus, curialis comes Posoniensis)*.¹⁰⁹ 21. októbra 1312 vydal listinu *Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia od pána kráľa k nám poslaní, totiž Peter z Gútora, Ondrej, syn Mikuláša z Čurle, Štefan, syn Serafinov a Pavol, syn Martina z Borše (Ditricus, curiae comes Posoniensis et quatuor*

⁹⁹ *Regesta diplomata nec non epistolaria Slovaciae I*, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák, Bratislavae : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980, n. 8, s. 32, n. 9, s. 32-33.

¹⁰⁰ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 20, s. 37.

¹⁰¹ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 22, s. 37. Listina, ktorú bratislavská kapitula vydala 6. júla 1301, sa zmieňuje o staršej listine bratislavskej kapituly, ktorá tiež spomína Jána Rynekera. *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 21, s. 37.

¹⁰² *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 11, s. 33, n. 12, s. 34.

¹⁰³ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 399, s. 185-186. Listina menuje aj *quatuor iudicibus, scilicet comiti Abraam de Sancto Georgio, comiti Iacobo magno, comiti Farkasio et comiti Gyliano*.

¹⁰⁴ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 400, s. 186. *MES II*, ed. F. Knauz, n. 609, s. 567.

¹⁰⁵ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 73, s. 57-58. Túto *litteras nobilis viri Ditrici, curialis comitis Posoniensis* potvrdila a v odpise vydala bratislavská kapitula. *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 74, s. 58.

¹⁰⁶ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 813, s. 349, n. 853, s. 363.

¹⁰⁷ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 846, s. 361, n. 847, s. 361, n. 848, s. 362, n. 889, s. 379.

¹⁰⁸ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 895, s. 385.

¹⁰⁹ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 938, s. 403, n. 939, s. 403.

iudices a domino rege ad nos deputati, videlicet Petrus de Guth, Andreas, filius Niciolai de Chwrlle, Stephanus, filius Seraphini, et Paulus, filius Martini de Borsā).¹¹⁰ Túto listinu *Ditricha, bratislavského dvorského župana (litteras Ditrici, curiae comitis Posoniensis)*, bratislavská kapitula 25. októbra 1312 potvrdila a vydala jej odpis.¹¹¹ 24. júna 1313 vydali v Bratislave (*in Posonio*) listinu *Ditrich, maršalik jasného vojvodu Rakúska a bratislavský župan, tiež Ditrich, dvorský župan či kastelán tohože miesta, tiež štyria sudcovia od pána kráľa Uhorska poslaní k úlohe dole napísanej, totiž Peter z Gútora, Ondrej z Čurle, Štefan, syna Štefanovho a Leopold z Paky (Ditricus, marschalcus illustris ducis Austrie et comes Posoniensis, Ditricus quoque, curialis comes sive castellanus eiusdem loci, quatuor eciam iudices, a domino rege Vngarie deputati ad negocium infra scriptum, Petrus videlicet de Guttur, Andreas de Churle, Stephanus filius Stephani, et Livtpoldus de Paka*.¹¹² V listine, ktorú 8. júla 1313 vydala bratislavská kapitula, sa znova spomína *Ditrich, bratislavský dvorský župan (Ditricus, curialis comes Posonienses)*.¹¹³ Z rokov 1316 a 1317 máme 2 listiny, ktoré v Bratislave (*Posonii*) vydal *Ditrich, bratislavský dvorský župan*. 13. októbra 1316 ako *curiae comes Posoniensis*,¹¹⁴ a 23. júna 1317 ako *curialis comes Posoniensis*.¹¹⁵ 3. júna 1319 bratislavská kapitula vydala listinu urodzenému mužovi *Ditrichovi, bratislavskému kastelánovi (nobili viro Ditrico, castellano Posoniensis)*.¹¹⁶ 4. júla 1320 *Ditrich Hütstok, toho času burggraf v Bratislave (Dittrich Huetstok, zen Zeiten Purchgrauze ze Prespurch)* vydal v Bratislave (*ze Prespurch*) nemecky písaný list pre opáta v Heiligenkreuzi.¹¹⁷ 24. júna 1322 *Ditrich, bratislavský dvorský župan a štyria sudcovia, totiž Peter, syn Martina z Vrakune, Peter z Gútora, Leopold z Paky a Štefan, syn Serafína (Ditricus, curialis comes Posoniensis et quatuor iudices, Petrus videlicet filius Martini de Werekne, Petrus de Guttur, Leupoldus de Paka et Stephanus filius Seraphyni)*, vydali v Bratislave (*Posonii*) ďalšiu listinu.¹¹⁸ V listine bratislavskej kapituly z 19. júla 1322 sa *Ditrich* spomína ako *urodzený muž Ditrich, bratislavský dvorský župan (nobilis vir Ditricus, curialis comes Posoniensis)*.¹¹⁹

Ak Abrahám Ryšavý bol *curialis comes* a ak sa Abrahámov následník Jaroslav spomína ako *curialis comes* i *castellanus* a Jaroslavov nástupca Ján Ryneker ako *curialis comes* a potom nasledujúci *Ditrich* ako *curialis comes sive castellanus*, ako aj *purchgrauze*, tak všetky tri výrazy (dva latinské a jeden nemecký) znamenajú tú istú hodnotu. Dvorský župan, sídliaci (spolu s hradským županom) na komitátnom hrade, bol teda kastelán, čiže polkoráb.

V roku 1247 bol podžupanom (dvorským županom) Komárňanského komitátu Povka (*Posuka curialis comes de Kamarun*).¹²⁰ Komárňanský podžupan Beke bol v roku 1314 označený

¹¹⁰ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1048, s. 447.

¹¹¹ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1049, s. 448.

¹¹² RDES I, n. 1122, s. 477. Anj. okm. I, n. 284, s. 315–316. ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*. Budapest : História – MTA Történettudományi intézete, 1996, s. 166.

¹¹³ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1126, s. 479.

¹¹⁴ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 123, s. 75, n. 137, s. 80-81.

¹¹⁵ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 202, s. 105.

¹¹⁶ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 460, s. 218.

¹¹⁷ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 554, s. 255. 25. júla 1319 *Ditricus dictus Huetstoch* vydal spolu s manželkou Gertrúdou list, v ktorom sa spomína bez hodnosti. RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 476, s. 224.

¹¹⁸ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 822, s. 360-361, n. 841, s. 367-368.

¹¹⁹ RDES 2, ed. V. Sedlák, n. 840, s. 367.

¹²⁰ CDES 2, ed. R. Marsina, n. 262, s. 179.

ako dvorský župan a kastelán (*Beke, curialis comes et castellanus Camariensis*).¹²¹ Magister Mikuláš bol v roku 1321 súčasne šopronským županom a kastelánom Komárna a ďalších dvoch hradov ako aj kapitán a vojenský veliteľ v kráľovských službách (*magister Nicolaus, comes Suproniensis, castellanus de Kapu, de Kamaryno et de Zekchu, nec non capitaneus et princeps milicie presentis exercitus domini regis Hungarie*).¹²²

Kastelánov, ktorí spravovali viaceré hrady, menuje kráľovská listina z roku 1336. Štefan, syn Lackov, bol kastelánom na troch hradoch, na Holíči, Branči a Beckove. Mikuláš, zvaný Treutul (spomínaný v rokoch 1323 a 1349), bol nielen bratislavským županom, ale aj kastelánom na dvoch iných hradoch, na Korlátke a Hederváre. Vavrínek Slovák bol kastelánom na Šintave.¹²³

Magister Ondrej z Paludze sa v roku 1307 spomína ako župan a kastelán Oravy (*Andreas, comes et castellanus de Arva*).¹²⁴ Magister Ondrej však nebol oravským županom, pretože Orava v tom čase patrila do Zvolenského komitátu a až do roku 1360 nemala vlastného župana. Ak Ondrej bol *comes de Arva*, tak bol curialis comes, čiže dvorský župan (podžupan), ktorý spravoval Oravu a podliehal zvolenskému županovi. Ondrejove označenia *comes et castellanus* sú teda synonymické, pretože dvorský župan a kastelán boli to isté. Aj zvolenský župan magister Donč sa spomína ako župan (presnejšie dvorský župan) a kastelán Oravy.¹²⁵ Oravským kastelánom (dvorským županom) bol v roku 1331 kremnický komorský gróf magister Leopold (*Lupoldus... comes camerarum in Kremnicia... comesque de eadem, necnon de Arwa*).¹²⁶ Oravským kastelánom bol potom magister Hypolit, spomínaný v rokoch 1335 (*magistro Hyppolito castellano de Arua*)¹²⁷ a 1342 (*magistri Ippoliti castellani de Arua*).¹²⁸ Potom sa oravským kastelánom opäť stal magister Leopold, ktorý sa v roku 1347 spomína aj ako trenčiansky župan (*magister Lypoldus comes do Trennch et castellanus de Arva*)¹²⁹ a v roku 1348 znova ako kremnický komorský gróf (*magister Lipoldus, comes de Cremmicia, castellanus de Arwa*).¹³⁰ Oravským kastelánom bol magister Štefan Kači (spomínaný v rokoch 1354 a 1355)¹³¹ a po ňom zvolenský župan Rudolf Kratzer, ktorý v roku 1358 vystavil Šalamúnovi z Kubína darovaciu listinu na les v chotári v Malatinej.¹³² Spišský dvorský župan (kastelán) Gerlach (*Gerlacus, comes et castelanus de Scepis*) vydal v roku

¹²¹ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 1194, s. 508.

¹²² RDES I, ed. V. Sedlák, n. 662, s. 299. GYÖRFFY, Gy. ÁMF III, s. 429.

¹²³ *Codex juris municipalis Regni Bohemiae. Tomus I. Privilegia civitatum Pragensium. Sbíрка pramenů práva městského Království českého. Díl I. Privilegia měst pražských*, vydáva Jaromír Čelakovský, v Praze : Tiskem knihtiskárny Edv. Grégra, 1886, č. 27, s. 44-47. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*, výber, preklad a komentáre Blanka Brezováková, Ján Lukačka, Vincent Sedlák, Július Sopko. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, č. 28, s. 108-110.

¹²⁴ KAVULIAK, Andrej. *Hrad Orava. Dejiny hradu a kraja so zreteľom na sociálne polozenie ľudu oravského*. Turčiansky sv. Martin 1927, s. 58.

¹²⁵ KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 58-59.

¹²⁶ GYÖRFFY, Gy. ÁMF I, s. 192-193, 195.

¹²⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, volumen 4*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1832, n. 15, s. 82. KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 59.

¹²⁸ CDH VIII 4, op. G. Fejér, n. 294, s. 560.

¹²⁹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX, volumen 1*, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1833, n. 304, s. 554-555.

¹³⁰ CDH IX 1, op. G. Fejér, s. 620-621. KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 65.

¹³¹ KAVULIAK, A. *Hrad Orava*, s. 59.

¹³² Tamže, s. 60, 65-66.

1302 listinu, ktorou potvrdil, že župan spišských Sasov Jordán, syn Kuncov, nanovo vytýčil hranice dediny Vysoká.¹³³

Hradský podžupan, zvaný *maior castris* alebo *varnog*, *varnagio*, čiže várnagy, *castellanus*, čiže kastelán,¹³⁴ *curialis comes* čiže dvorský (nádvojný) župan¹³⁵ a polkoráb, spravoval županov hradný dvor a súdil hradčanov. Súdnú právomoc dvorských županov vymedzuje Zlatá bula Ondreja II.: *Provinční dvorskí župani (curiales comites parochiani) nech nikoho nesúdia, iba ľud svojho hradu (populos sui castris)*.¹³⁶ V roku 1220 zemplínsky dvorský župan Aladár (*Olodarus, curialis comes de Zemlun*) vyšetroval krádež koňa.¹³⁷

Hradského podžupana neskôr nahradil stoličný podžupan (*vicecomes*),¹³⁸ ktorému Maďari a podľa nich i Slováci hovorili viceispán či viciispán. Podľa ustanovenia z roku 1548 podžupana volilo zhromaždenie stoličnej šľachty na návrh župana. Odvtedy stál podžupan na čele stoličnej samosprávy. Zvolával a predsedal stoličnej kongregácii a súdnej stolici.¹³⁹

Kastelán (polkoráb) na šľachtickom hrade

Polkorába, čiže kastelána (ktorý však nebol podžupanom), mali na svojich hradoch aj šľachtici.¹⁴⁰ *Pieseň o zámku Muránskem*, ktorú po dobytí Muránskeho hradu kráľovským vojskom v roku 1549 napísal Martin Bošňák, spomína polkorába, ktorého na Muránskom

¹³³ RDES I, ed. V. Sedlák, n. 156, s. 91-92.

¹³⁴ PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 103-105, 112-117. ZSOLDOS, Attila. *A szent királyi szabadjai. Fejezetek a várjobbágság történetéből*. Budapest : MTA Történettudományi intézete, 1999, s. 60-61.

¹³⁵ PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 98-101, 112-117. ZSOLDOS, A. *A szent királyi szabadjai*, s. 58-59.

¹³⁶ V druhom vydaní Zlatej buly z roku 1231 stojí: *Curiales comites parochiani nullum penitus discuciant, nisi populos sui castris*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 375, s. 268. V prvom vydaní Zlatej buly z roku 1222 stojí: *Comites curie parochiani nullum penitus discuciant, nisi populos sui castris*. CDES I, ed. R. Marsina, n. 270, s. 200. *Enchiridion*, comp. H. Marczali, s. 136.

¹³⁷ *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum*. Budapest : Kiadja a Váradí káptalan, 1903, n. 276, s. 256-257. CDES I, ed. R. Marsina, n. 244, s. 187-188. *Chepanus de villa Bogdán impetiit Petrum coram comite Olodaro de quatuor equis et uno fure violenter ablato*. *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi et S. Borovszky, n. 279, s. 258.

¹³⁸ FÜGEDI, Erik. *Vár és tarsadalom a 13. – 14. századi Magyarországon*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1977. ZSOLDOS, A. *Magyarország világi archontológiája*, s. 259-267. ENGEL, P. *Magyarország világi archontológiája I*, s. 265-468.

¹³⁹ NEMCOVÁ, Zuzana. Život a správa Bratislavskej stolice v 16. - 18. storočí na základe obsahovej analýzy jej písomných prameňov. In *Slovenská archivistika* 2004, roč. 39, č. 2. s. 15-16.

¹⁴⁰ ENGEL, P. *Magyarország világi archontológiája I*, s. 265-468. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2003, s. 111-112. DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie*, ed. Diana Duchoňová, Anna Fundárková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2016, s. 130-131. *Historický slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 123. *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*, zostavila Daniela Dvořáková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2017, s. 254, 256, 257, 259 – 260, 262, 264, 265, 267, 269, 271, 273, 277, 278, 279, 282, 284, 285, 286, 288-289, 290, 293, 294, 296, 299, 301, 302, 305, 306, 309, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322- 323, 325, 327, 328, 329, 330-331, 332, 333-334, 336, 337, 338, 339-340, 341, 343, 347, 350, 353, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364-365, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 376, 377, 378-379, 381, 382-384, 385, 386, 387, 388, 392, 394-395, 396, 398, 400, 401, 403, 408, 410- 411, 412, 413, 415, 417, 419, 420, 421, 424. MALINIÁK, Pavol. Jošt z Kussowa a Peter Koler. Vzostupy a pády dvoch kastelánov na kráľovských vinných majetkoch. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 203-209. TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na hradoch stredovekého Gemera. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 219-221.

hrade mali jeho majitelia Melichar Balaša a Matej Bašo (Bazald): *Na ňom prebýval Bazald Matiaš tu s svými bratřimi i s svými syny, polkoráb jeho Ferenc s turbáky, též i s svými se všemi záškodníky.*¹⁴¹ Michal Nad' z Leseníc, ktorý bol polkorábom na hrade Sitno, vydal 10. apríla 1556 na Sitne list s podpisom *Nad Michal Lessnansky, polkrab sytnansky.*¹⁴² Kláštor v Hronskom Beňadiku sa (podobne ako kláštor v Bzovíku) stal pevnosťou, ktorá chránila banské mestá pred Turkami. Velil jej polkoráb Ján Semlycký, ktorý 4. januára 1575 napísal list kremnickému richtárovi s podpisom *Semlycky Janoš, Svateho Benedyka Polkrab.*¹⁴³ V roku 1580 sa spomína trenčiansky polkoráb Ján Balog: *po urozenom Ianowy Balogowy, porkolabu na zamku Trencinie.*¹⁴⁴ V zápise o chotárnom spore medzi mestom Banská Belá a obcou Dubové z roku 1693 sa spomína polkoráb na hrade Dobrá Niva Lukáč Hümer, najprv ako *polkorab dobroniewsky*¹⁴⁵ a potom, v latinskom prípisku na konci toho istého zápisu, ako *Lucas Hümer arcis Dobroniva castellanus.*¹⁴⁶

Hodnosť polkoráb (porkoláb) sa niekedy mohla stať prímením. Hrad Čabrad' (Litava) a jeho panstvo, ktoré vlastnil Damián Horvát, spravoval kastelán Briccius Porkoláb (*Briccius castellanus, Briccius Porkolab castellanus*), na ktorého si v novembri 1467 sťažoval bzovický prepošť.¹⁴⁷ Prímenie Porkoláb mal aj Ján Literát z Domby (*Johannes Literatus de Domba*), ktorý sa spomína ako čabradský kastelán v roku 1505. Stal sa aj kapitánom Ostrihonského hradu.¹⁴⁸

Hrad Červený Kameň a jeho panstvo spravovali kasteláni (polkorábi), ktorých dosadzovali jeho (najprv kráľovskí a potom šľachtickí) majitelia.¹⁴⁹ Neskorší fugerovskí a pálfiovskí majitelia Červeného Kameňa mali dvojicu polkorábov.¹⁵⁰ Početné správy máme aj o kastelánoch, ktorí spravovali hrady Buják, Divín, Fil'akovo, Hollókö, Jenő, Modrý Kameň, Novohrad (Nógrad), Šalgov (Salgó), Šomoška, Szanda a Vacov (Vác) v Novohradskej stolici.¹⁵¹

¹⁴¹ *Slovenská renesančná lutna. Antológia so slovenskej renesančnej poézie*, zostavil Jozef Minárik. Bratislava : Tatran, Zlatý fond slovenskej literatúry, 1982, s. 70, 411-412.

¹⁴² V tomto liste sa spomína aj hrad Čabrad'. Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, f. Magistrát mesta Banská Štiavnica, Missiles, škatuľa 1556. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴³ STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 192-193.

¹⁴⁴ *Historický slovník slovenského jazyka IV*, zostavil Milan Majtán. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 123.

¹⁴⁵ *k Dubowemu ležicu horu bily predaly Dubowania do Beleg Lukač Hümerowy, ktery ge na ten čas polkorab dobroniewsky*. Slovenský národný archív v Bratislave, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad, Dominalia, škatuľa 6033, č. 82, fol. 365. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴⁶ SNA, p. SBA, f. HKG, Dominalia, škat. 6033, č. 82, fol. 366. Za tento poznatok ďakujem Pavlovi Maliniakovi.

¹⁴⁷ MALINIÁK, Pavol. *Čabradské panstvo v stredoveku*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2019, s. 124.

¹⁴⁸ MALINIÁK, P. *Čabradské panstvo*, s. 124, 126-127.

¹⁴⁹ TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 117-124, 195.

¹⁵⁰ TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 1998, s. 223, 241, 243, 245, 256, 263, 429.

¹⁵¹ SITÁR, Tomáš. *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku*. Lučenec : Miloš Hric a Mesto Lučenec, 2019, s. 674-676, 677, 681-684, 686-687, 688, 690, 693, 695, 697, 698-699, 703.

Hradský vojvodca

Hradský župan mal nielen podriadeného dvorského župana (kastelána) ale aj hradského vojvodu, ktorého nazývali *princeps milicie*, *princeps exercitus*, *dux exercitus*, čiže vojvodca (seregvezér),¹⁵² častejšie však *maior exercitus* alebo *hodnog*, čiže hadnagy.¹⁵³ Záznam Varadínskeho registra z roku 1214 menuje jobagiónov hradu Szoboszló (*ioubagiones de Zobozlo*), ku ktorým patrili hradský vojvodca Igeben (*Igeben, dux exercitus*) a kastelán Kikoló (*Cicolou varnagio*).¹⁵⁴ Záznam z roku 1219 spomína jobagiónov a hradčanov hradu Kraszna (*Karaznay*). Hradskými jobagiónmi boli aj hradský vojvodca Ruben a kastelán Achilles (*iobagiones castri Karaznay, scilicet Ruben, maior exercitus, Echileus, varnog*).¹⁵⁵ K jobagiónom patrili aj hradský vojvodca Martin a kastelán Žep a vrchný hlásnik (főhirdető) Michal, spomínaní v roku 1230 (*Hec sunt nomina iobagionum castri: Martinus, maior exercitus, Ysep, maior castri, Michael, maior preconum*).¹⁵⁶ Hradský vojvodca so zánikom župy, a tým aj hradského vojska (na rozdiel od dvorského župana), zanikol.

Rozpad hradskej župy a vznik šľachtickej stolice

Rozsah hradského obvodu (vármegye) bol stabilný. Hradskú župu (várispanság) zmenšovali kráľovské donácie. Boli to majetky *od tohože hradu vyňaté (ab eodem castro exemptis)*,¹⁵⁷ ktoré kráľ daroval zemepánom šľachtickým, cirkevným alebo mestským. Kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) začal veľkoryso rozdávať kráľovské majetky a neváhal darovať veľké časti a niekedy i celé hradské župy. Ondrej II. sa v Zlatej bule zaviazal: *Celé komitáty (Integros comitatus) alebo akékoľvek hodnoty s večným právom na majetky neudelíme (in predia seu possessiones non conferemus perpetuo)*.¹⁵⁸

No veľkorysé kráľovské donácie ďalej vyčerpávali hradské komitáty: *práva komitátov (iura comitatum) boli tak zmenšené, že bez toho, aby sa preskúmalo, či si to niektoré osoby zaslúžia alebo nie, natrvalo sa im darovali majetky, dediny a prédia, patriace ku komitátom. Preto župani (comites) nemali (riadnych) mužov a keď tiahli (do boja), pre rozdrobenie komitátov (propter diminutionem comitatum) boli (do vojska) zaraďovaní prostí vojaci*.¹⁵⁹

V roku 1261 zomrel šintavský župan Truslef a kráľ daroval hrad Šintavu a celý jeho komitát (presnejšie župu) Truslefovmu bratovi komesovi Leopoldovi. Kráľ nariadil, *aby ľudí pod hradom alebo v iných, k nemu patriacich dedinách nesúdil nikto zo sudcov kráľovstva..., teda ani bratislavský župan, ani nitriansky župan, ale len on (Leopold) osobne. Prikázal všetkým sudcom a najmä bratislavskému a nitrianskemu županovi, že jeho*

¹⁵² PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 102-103, 112-117. KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 182-184. ZSOLDOS, A. *A szent királyi szabadjai*, s. 59-60.

¹⁵³ PESTY, F. *Várispánságok története*, s. 103, 112-117.

¹⁵⁴ *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi – S. Borovszky, n. 103 (329), s. 190-191.

¹⁵⁵ *Regestrum Varadinense*, ed. J. Karácsonyi – S. Borovszky, n. 229 (110), s. 239.

¹⁵⁶ *CDP HO VII*, op. A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely, n. 15, s. 18.

¹⁵⁷ *CDES 2*, ed. R. Marsina, n. 354, s. 247. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*, výber, preklad a komentár Richaeda Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, n. 78, s. 170.

¹⁵⁸ *CDES 1*, ed. R. Marsina, n. 270, s. 200.

¹⁵⁹ Epistola magistri Rogerii 10. In *Tatársky vpád*, preklad Richard Marsina, Miloš Marek, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 72-73.

a ľudí k nemu a pod neho patriaciach nesmú súdiť.¹⁶⁰ Takto Šintavský komitát v roku 1261 zanikol.¹⁶¹

V roku 1296 kráľ Ondrej III. daroval komitát alebo dištrikt zvaný Újvár, jestvujúci popri rieke Morava, patriaci k Bratislavskému komitátu čiže Holíčsky komitát, presnejšie jeho župu, Abrahámovi Ryšavému.¹⁶² Holíčsky komitát takto zanikol.¹⁶³

Rakúsky gróf Ruger z Tallesbrunnu dostal od niektorého z predchodcov kráľa Karola Róberta (pravdepodobne od Ondreja III. v roku 1296) akési majetky, zvané totiž Devín (Thebun), Stupava (Stampha), Pajštún (Pelystan), Zohor (Suhar), Mást (Messuch), Sarkov (Sarkou), Záhorská Bystrica (Pistrich) a Isar (Ishar). 25. júla 1314 Karol Róbert tieto majetky, jestvujúce v Bratislavskom komitáte (in comitatu Posoniensi existentes), potvrdil Rugerovmu synovi Otovi.¹⁶⁴ Majetky, ktoré kráľ daroval Rugerovi, boli Stupavskou župou. Devín, Stupava, Pajštún, Zohor, Mást a Záhorská Bystrica ležali v Stupavskom vidieku (obvode). Dediny Sarkov a Isar, ktorých polohu nepoznáme, neboli na Záhorí. Ležali mimo stupavského hradského obvodu a boli zrejme posledným zvyškom časti Stupavskej župy rozptýlenej mimo stupavského obvodu. Takto zanikol aj Stupavský komitát, ktorý bol súčasťou Bratislavského komitátu. Stupavská župa sa stala šľachtickým panstvom, presnejšie dvoma panstvami, väčším stupavským, ktorého sídlom sa stal hrad Pajštún, a menším devínskym.¹⁶⁵ Ako vyzeralo darovanie celého hradského komitátu, presnejšie hradskej župy, vidíme pri darovaní Nitrianskej župy Václavom III. (Ladislavom V.) 28. februára 1302 Matúšovi Čákovi: *Obzvlášť aj Nitriansky komitát (čiže župu) so všetkými dedinami, mestečkami, dedičstvami, clami a so všetkými úžitkami, lesmi, lúkami, roľami, obrobenými i neobrobenými, vodami, vodnými tokmi, rybníkmi v nich a akýmkoľvek náležitosťami, patriacimi k tomuže komitátu, spomínanému Matúšovi a jeho dedičom i jeho dedičným následníkom dávame, odovzdávame a darujeme tiež z našej slobodnej vôle s dedičným právom do trvalého vlastníctva.*¹⁶⁶ Takto sa (od polovice 13. do polovice 14. storočia) rozpadávala a zanikla hradská župa.¹⁶⁷ Komitátne hrady sa dostali do súkromných rúk a prestali byť sídlami županov. Po roku 1310 župani naďalej sídlili už len na

¹⁶⁰ *comitatum de Semtey cum omnibus appenditiis et utilitatibus... post mortem Trusleph... [fratri suo] Lyuppoldo comiti... ut populos sub castro seu in aliis villis ad ipsum pertinentibus... in omnibus debet iudicare, sed nec comes Poson, nec et Nitria, nisi sua persona... Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár III*, ed. Gusztáv Wenzel, Pest : Eggenberger Ferdinánd Akadémia, 1862, n. 1, s. 1-2. GYÖRFFY, Gy. *ÁMF IV*, s. 459.

¹⁶¹ KRISTÓ, Gy. *A vármegyéek*, s. 354-355. SEDLÁK, Vincent. Šintava v stredoveku. In *Historický zborník* 2001, roč. 11, č. 1, s. 24-26. Neskôr sa majiteľom Šintavy stal bratislavský podžupan Abrahám Ryšavý. V roku 1323 kráľ získal Šintavu naspäť. Namiesto Šintavy dal Abrahámovi hrad Čeklís aj s celým panstvom. *A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 29, s. 54-57, n. 33, s. 62-69. *RDES 2*, ed. V. Sedlák, n. 942, s. 410. V roku 1323 kráľ nadobudol znovu nielen Šintavu, ale aj Devín.

¹⁶² *comitatum seu districtum Wyuar vocatam, iuxta fluvium Maraua existentem, ad comitatum Posoniensem pertinentem cum omnibus suis utilitatibus, pertinentiis quibuslibet ac circumstantiis universis. A Pécz nemzetség Apponyi ágának I*, ed. E. Kammerer, n. 19, s. 30-33. *accepit enim donatione mediante ad dies vitae totum districtum seu comitatum Ujvár, comitatui Posonien. maiori adiacentem...* *CDH VII 2*, op. G. Fejér, s. 196. CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*, Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923, s. 157, pozn. 620.

¹⁶³ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 206-210.

¹⁶⁴ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 1225, s. 520.

¹⁶⁵ STEINHÜBEL, J. *Bratislavský komitát*, s. 202-206.

¹⁶⁶ *RDES I*, ed. V. Sedlák, n. 93, s. 67. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV*, výber, preklad a komentáre B. Brezováková, J. Lukačka, V. Sedlák, J. Sopko, n. 5, s. 45.

¹⁶⁷ ZSOLDOS, Attila. A vasi várispánság felbomlása, *Vasi szemle* 2000, roč. 54, č. 1, s. 27-46.

hradoch Bratislava, Trenčín, Temešvár, Spiš, Šariš, Kovín, Komárno a Požega.¹⁶⁸ Komitátne vojsko vystriedali šľachtické bandériá,¹⁶⁹ a komitát ovládla šľachtická samospráva. Hradské komitáty, ktoré nemali hradský obvod (vidiek) a boli len župami, sa donáciami rozpadli.

V roku 1290 kráľ Ondrej III. nariadil, aby župan súdil len spolu so štyrmi šľachticmi.¹⁷⁰ Títo štyria slúžni boli predstaviteľmi šľachtickej samosprávy a spolu so županom, neskôr s podžupanom, tvorili súdnu stolicu (*sedes iudiciaria*). Keď sa v starých hradských obvodoch (v hradských vidiekoch) udomácnili súdne stolice (sédrie), Slováci začali hradské obvody nazývať stolica, ponechali im však aj pôvodné označenie vidiek.¹⁷¹ Akonáhle do úradných písomností prenikla aj slovenčina, objavili sa aj prvé doklady o stolici ako územnosprávnom obvode. V liste mesta Bardejova z roku 1455 sa spomína kontrakt P. Komorovského *s jedenácti stolicemi zemi uherskej*.¹⁷² V liste Jána Jiskru P. Komorovskému *v niekterých stoliciech škoditi mienil*.¹⁷³ List Jána z Tvorkova Bardejovu z roku 1455 spomína súdne konanie pred inštitúciou a Jánom Jiskrom ako županom *pred zemany v tej stolici*. Bola to Šarišská stolica.¹⁷⁴ Na čelo šľachtickej stolice kráľ naďalej menoval svojho župana

¹⁶⁸ ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, Budapest : Osiris kiadó, 2003, s. 123.

¹⁶⁹ SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*, Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004, s. 50-51.

¹⁷⁰ *Enchiridion*, comp. H. Marczali, s. 187. ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1984, s. 19.

¹⁷¹ SOKOLOVSKÝ, L. *Grad – španstvo – stolica – župa*, s. 105-106. RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii. Hradská, komitátna, stoličná, župná správa. In *Slovenská archivistika* 1983, roč. 18, č. 1, s. 105-106, 115-116. Synonymické dvojité označovanie vidiek = stolica pretrvalo až do zániku Uhorska. Svedčia o tom aj dokumenty z memorandového zhromaždenia v Turčianskom svätom Martine v roku 1861. Slovo *vidiek* obhajovali traja rečníci. Martin Szentiványi: *za príhodné držím, aby namiesto „dištriktu“ povedalo sa „Horné slovenské vidieky“*. Jozef M. Hurban odmietal „*vidieky*“ v množnom počte. A navrhol: *Vpluráli tom „vidieky“ vidíme jednotlivé časti národa, vidíme kraje slovenské... hlasujem za výraz v singulári, t. j. „Horný slovenský vidiek“*. Martin Szentiványi mu oponoval: *Nie vidiek, ale vidieky!* Ján Francisci, ktorý predsedal zhromaždeniu, vysvetlil: *Slovom „vidieky“, čo toľko znamená, ako „stolice“*. *Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine*, zostavil a usporiadal Andrej Sládkovič, Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 184. Stolica v dokumentoch memorandového zhromaždenia vysoko prevažuje (s. 25, 29, 30, 33, 35, 36, 39, 42, 68, 75, 85, 123, 124, 132, 134, 135, 149, 156, 157, 158, 161, 162, 170, 171, 183, 184, 189, 191, 196, 207, 208, 236, 239, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 266, 275, 282, 284, 291). Vidiek je omnoho zriedkavejší (s. 68, 96, 184). Zriedkavejšia je aj župa (s. 25, 32, 37, 71, 76, 132, 144, 179, 189, 197). Vo vedení stolice (nazývanej niekedy aj župa) sa spomína župan (s. 46, 52, 71, 97, 98, 162, 170, 196, 198, 199, 207, 214), podžupan (s. 52), ale aj viceispán (s. 124). Župan sa nemusel spájať len so župou, spomínajú sa *župani slovenských stolic* (s. 196) a spomína sa aj *stoličný dom* (s. 207). Pozri pozn. 179.

¹⁷² CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké listy ze Slovenska*, sbírka listů a listin, psaných jazykem národním, Praha – Bratislava : Melantrich, 1937, s. 75.

¹⁷³ CHALOUPECKÝ, V. *Středověké listy*, s. 76.

¹⁷⁴ CHALOUPECKÝ, V. *Středověké listy*, s. 80. Záznam vyšetrovania Juraja Jánošíka Trenčianskou stolicou z roku 1713 spomína viaceré miesta v Malohonte: *V stolici Malohontskej v kaštieli na Hrachove bol uväznený a chytený v obci Klenovci... Na Kokave v Malohontskej stolici...* V tomto vyšetrovacom zázname sa spomínajú *stoliční hajdusi* a potom synonymicky *hajdusi vidiecki*. Záznam vyšetrovania Juraja Jánošíka Liptovskou stolicou obsahuje slová: *Nech zyzná, kedy bol ulapený toho roku v stolici Kishontskej, jakým spôsobom pan viceispán tej stolici ho prepustil...* Vyšetrovanie Jánošíka a rozsudok nad ním. In *Náše národní minulost v dokumentech I*, k vydání připravil V. Husa, s. 517-525. Juraj Jánošík zbíjal *w okolnych Slawnych Stolyzczach, w Trenčanskem, Turčanskem, Lyptowskem, Orawskem, a w gynich, ano i w Slesku, w horách a lesoch, ano y na hradnych czestach králowysch, a na wodách...* Rozsudok nad Jurajom Kishontskej. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet*, výber, preklad a komentáre Ján Adam, Martin Javor, Tomáš Janura, Miroslav Kamenický, Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ingrid Kušníráková, Eva Kowalská, Tünde Lengyelová, Milota Malovecká. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007, s. 30. Matej Bel zaznamenal, ako Trenčiansku stolicu nazývali Slováci, Nemci a Maďari: *Obtigit nomen Comitatus, ab arce, et urbe metropoli, Trentsinio, cuius infra dabimus historiam. Ob eam rem Slavis vocatur Trentsinska-Stolitze,*

(pre ktorého si aj Slováci osvojili maďarské označenie išpán).¹⁷⁵ Z hradského župana sa stal stoličný župan. Župana často zastupoval podžupan (viceišpán, vicišpán), ktorého si župan spočiatku vyberal spomedzi svojich familiárov a od polovice 14. storočia ho menoval z radov stoličnej (vidieckej) šľachty.

Predstaviteľmi šľachtickej samosprávy bol podžupan (vicišpán) alebo dvaja (niekedy až traja) podžupani, štyria slúžni a dvanásť prisažní. Slúžni (*iudices nobilium*) zasadali v súdnej stolici. Jeden alebo dvaja slúžni viedli vyšetrovanie, priamo na mieste skúmali príčiny sporov medzi žalobcami a obžalovanými a vypočúvali svedkov. Predvolávali súdne stránky pred súdnu stolicu a v ich prítomnosti vypovedali o výsledkoch vyšetrovania. Zabavovali majetok potrestaných. Boli prítomní pri majetkových prevodoch, uvádzali obdarovaných do vlastníctva nového majetku a pri deľbe majetku obchádzali, niekedy spolu s podžupanom, nové hranice priamo na mieste. Každému zo štyroch slúžnych patrila správa jedného zo slúžnovských okresov, kde vyberali dane a vyhotovovali portálne súpisy.¹⁷⁶

Stoličná šľachta sa na príkaz kráľa zhromažďovala v sídle súdnej stolice na generálnych kongregáciách, kde pod vedením palatína alebo župana riešila svoje spory.¹⁷⁷ Roku 1486 kráľ Matej Korvín zrušil palatínske kongregácie, ich súdnu právomoc prevzala súdna stolica.¹⁷⁸

Hradský komitát spájal pod správou župana (zvaného išpán) hradský obvod (hradský vidiek, vármegye) a hradskú župu (hradské španstvo, várspanság). Kráľovskými donáciami sa hradská župa¹⁷⁹ zmenšovala. Akonáhle sa komitátne hrady a zvyšky ich žúp stali šľachtickým majetkom, čiže hradným panstvom, hradské župy zanikli. Vtedy hradský komitát vystriedala šľachtická stolica (nemesi megye).¹⁸⁰

J. STEINHÜBEL: BURGEN, BURGKOMITATE UND DER BEGINN DER ADELSKOMITATE

Dem Fürsten von Großmähren waren nicht nur sog. kleinere Fürsten unterstellt, die in den Burgen ihren Sitz hatten, sondern auch die vom großmährischen Fürsten aus den Reihen seiner bedeutendsten Gefolgsleute ausgewählten Gespane, denen er eine Teil seiner

Germanis, die Trentschiner Gesspannschafft, Hungaris Trentsén-Vármegye. BEL, Matej: *Trenčianska stolica*, pripravili Martin Turóci, Imrich Nagy, László Glück, Zoltán Góczy, Gergely Tóth. Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 52, 53.

¹⁷⁵ BIDOVSÝ, Eugen. Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000 – 1526. In *Slovenská archivistika* 1976, roč. 11, č. 2. s. 157-158.

¹⁷⁶ KOČIŠ, Jozef. Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945. In *Sborník archivních prací* 1958, roč. 8, č. 1, s. 39. BIDOVSÝ, E. *Orgány stredovekého súdnictva*, s. 160-161.

¹⁷⁷ BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest – Pécs : Dialóg Campus kiadó, 2000, s. 234-236, 238.

¹⁷⁸ *Enchiridion*, composuit H. Marczali, s. 287-299. KOČIŠ, J. *Prehľad vývoja*, s. 35.

¹⁷⁹ František Vítázoslav Sasinek a Jonáš Záborský vniesli do svojich prác (bez bližšieho vysvetlenia) názor o župe ako obvode územnej správy. Slovom župa označili nielen hradskú župu, ale aj obvod (vidiek) komitátnych hradov a neskoršie stolice v Uhorsku (hoci Sasinek niekde užíva aj výraz stolica). SASINEK, Franko Vítázoslav. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. V Skalici : Tlač Fr. X. Škarniela synov, 1868, s. 37 (pozn. 3), 153, 157, 230. SASINEK, Franko V. *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným. Tlačil Kníhtlačiarsky úctinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1912. Diel I., s. 104, 105, 107, 120-121. Diel II. s. 6, 7, 14-15, 17, 136. ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových*. Bratislava 2010 (rukopis 1875), s. 183, 185, 186, 195, 220, 231, 232, 236, 246, 252, 273, 294, 295, 311, 330, 331, 339, 342, 343, 346, 357, 398, 400, 424, 499, 500, 523, 527, 559, 568, 619, 620, 637, 638.

¹⁸⁰ TIMON, Á. *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, s. 194-200, 690-713. SOKOLOVSKÝ, L. *Grad – španstvo – stolica – župa*, s. 103-106. ŽUDEĽ, J. *Stolice na Slovensku*, s. 14-20.

Macht verliehen hatte. Der Herrscher von Ungarn hat zur Zeit der Staatsgründung seine Gefolgschaft (lat. *comitatus*) geteilt: seine bedeutendsten und engsten Begleiter blieben am Herrscherhof und wurden zu Hofgespanen ernannt, andere Mitglieder seiner Gefolgschaft wurden im ganzen Land verteilt. Sie residierten in Burgen und wurden zu Burggespanen ernannt. Der Gespan wurde von den Ungarn und Slowaken *išpán* genannt. Gespane, die zu ständigen Mitgliedern des Königsrats gehörten, wurden Barone genannt.

Nach dem Vorbild des Herrschers von Ungarn verwaltete auch der Burggespan (*comes*, *comes castri*) sein eigenes Komitat. Unter einem Burgkomitat verstand man all das, was die Burg umhegte und somit dem Gespan unterstand. Zur Burg gehörte vor allem die Burgprovinz mit einem räumlich festgelegten Bezirk. Die Burg galt als der Sitz der staatlichen (hauptsächlich richterlichen) Macht und Verwaltung, der Burgbezirk (ung. *megye*, slow. *vidiek*, lat. *pagus* oder *parochia*) stellte somit die basale Gebietseinheit des Staates dar – die Provinz. Die Kirche, die auf dem Gebiet der Komitatsburg errichtet wurde, war der Sitz des Archidiakons, dem alle Pfarren in der Provinz unterstellt waren.

Zur Burg gehörte der Großteil der Dörfer in der Burgprovinz und auch Gemeinden oder Teile einzelner Dörfer und Grundstücke, die in anderen Burgbezirken zerstreut waren. Die Bewohner dieser Gebiete waren zum Militärdienst und Arbeitspflichten jeglicher Art verpflichtet. Darüber hinaus mussten sie sowohl Abgaben als auch Steuern bezahlen. Unter dem Burgkomitat verstand man also auch das königliche oder fürstliche Eigentum, das entweder im eigentlichen, räumlich kompakten Burgbezirk oder zerstreut in anderen, nicht selten auch weit von der eigentlichen Burg entfernten Gegenden lag. All das bildete die sog. Burggespanschaft, die als Einnahmequelle (in Form von Abgaben, Steuern, Mautgebühren und sonstigen anderen Erträgen) für die Burg diente. Ein Drittel dieser Einnahmen durfte der Gespan für sich behalten, die restlichen Dreidrittel musste er ans den König (bzw. Fürsten) weiterleiten. Einige Komitatsburgen hatten keinen fest bestimmten Burgbezirk, sondern nur ein zerstreutes Burgkomitat.

Der Burggespan weilte sehr oft in der Nähe der Königs, und nicht in seiner Burg. Für die Zeit seiner Abwesenheit bestimmte er aus den Reihen der Burgbesatzungen seinen Statthalter. Es war der Burguntergespan (Hofgespan, Kastellan, Burggraf oder Burgvogt). Ebenso ernannte der Burggespan auch seinen Burgherzog.

Laut einer Verordnung von König Andreas III. von 1290 sollte der Gespan nur zusammen mit vier seiner Adligen seine gerichtlichen Entscheidungen treffen. Diese vier adeligen Richter (*iudices nobilium*) waren die Vertreter der adeligen Selbstverwaltung und zusammen mit dem Gespan, später mit dem Untergespan oder zwei (manchmal sogar drei) Untergespanen nahmen sie ihren Platz ein im Komitatsgericht (*sedes iudiciaria*). Als dann in den Burgbezirken die Komitatsgerichte zum Alltag wurden, wurden diese von den Slowaken Komitate genannt, die ursprüngliche Bezeichnung Provinz wurde allerdings beibehalten. Aufgrund von königlichen Donationen schrumpfte das Gebiet des Burgkomitats allmählich. Als die Komitatsburgen und die Reste ihrer ursprünglichen Komitate zum Besitz der Adligen und somit zu Burgherrschaften wurden, kam der Untergang der Burgkomitate. Das Burgkomitat wurde durch das Adelskomitat abgelöst.

Pramene:

Annales Hildesheimenses, contulit cum Codice Parisiensi Georgius Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878.

A Pécz nemzetség Apponyi ágának. Az apponyi grófok családi levéltárban orizett oklevelei I. 1241 – 1526, ed. Ernő Kammerer. Budapest 1906.

A szent István, szent László és Kálmán törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege), írta Závodszy Levente. Budapest : Kiadja a Szent István tarsulat tud. és irod. osztálya, 1904. (Kiadja a pápai Jókai Mór Városi könyvtár, 2002. ISBN 963 202 191 6).

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/1, szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest : Akadémiai kiadó, 1943.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/2 – 3, Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár III, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár IV, ed. Gusztáv Wenzel, Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1862.

Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár VIII, ed. Gusztáv Wenzel. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademia, 1870.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1, ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 2, ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987.

Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár I, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1878.

Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár IV, szerkesztette Nagy Imre. Budapest : A M. tud. akadémia könyvkiadó hivatala, 1884.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII, volumen 2, studio et opera Georgii Fejér. Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1831.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, volumen 4, studio et opera Georgii Fejér, Budae: Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1832.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX, volumen 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae : Typis typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1833.

Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VI, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghely, Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1876.

Codex diplomaticus patrius hungaricus. Hazai okmánytár VII, studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghely, Budapestini : Typys Alexandri Kocsi, 1880.

Codex juris municipalis Regni Bohemiae. Tomus I. Privilegia civitatum Pragensium. Sbírka pramenů práva městského Království českého. Díl I. Privilegia měst pražských, vydáva Jaromír Čelakovský, v Praze 1886.

Enchiridion fontium historiae Hungarorum, composuit Henricus Marczali. Budapestini : Sumptibus et typis Societatis Athenari, 1902.

Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros. In *Tatársky vpád*, ed. Richard Marsina, Miloš Marek. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 57-15. ISBN 978-80-85501-40-7.

GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tomus I*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937 (reprint Budapest : Nap kiadó, 2005).

GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab annp Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tomus III*. Budapestini : Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937.

Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae, curaverunt Dagmar Bartoňková, David Kalhous, Jiří K. Kroupa, Zdeněk Měřínský, Anna Žáková. Praha : Koniasch Latin Press, 2019. ISBN 978-80-87773-36-9.

Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2010. ISBN 978-80-8691-93-7.

Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2011. ISBN 80-254-1780-5.

Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici, curaverunt Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka. Praha – Brno : Koniasch Latin Press, 2013. ISBN 978-80-87773-05-5.

Monumenta ecclesiae Strigoniensis II, ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz, Strigonii : Typis descripsit Aegydius Horák, 1882.

Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus I. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria, felelős kiadó Várszegi Asztrik – Fonyódi Otto. Budapest : Magyar egyháztörténeti enciklopédia munkaközösség, 2000. ISBN 963 8472 48 0.

Naše národní minulost v dokumentech. Chrestomatie k dějinám Československa. I. díl (Do zrušení nevolnictví), k vydání připravil Václav Husa. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

Ottonis episcopi Frisigensis et Rahewini Gesta Frederici, edidit Franz-Josef Schmale. Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana, výber, preklad a komentáre Richard Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003. ISBN 80-88878-82-9.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov, výber, preklad a komentáre Blanka Brezováková, Ján Lukačka, Vincent Sedlák, Július Sopko. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002. ISBN 80-88878-72-1.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet, výber, preklad a komentáre Ján Adam, Martin Javor, Tomáš Janura, Miroslav Kamenický, Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ingrid Kušniráková, Eva Kowalská, Tünde Lengyelová, Milota Malovecká. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. ISBN 978-80-89222-46-9.

Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonofato collectorum decimarum sexennalium in regno Hungariae 1332 – 1337. In *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria*. Budapest 1887, s. 39-409.

Regesta diplomata nec non epistolaria Slovaciae 1, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II 4, manuscriptis Emerici Szentpétery critice digessit Iván Borsa. Budapestini : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 4199 8.

Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum, Budapest : Kiadja a Váradi káptalan, 1903.

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum I, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1937 (Reprint kiadás: Nap Kiadó. Budapest 1999). ISBN 963 8116 50 X.

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum, regumque stirpis Arpadianae gestarum II, edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica, 1938 (Reprint kiadás: Nap Kiadó. Budapest 1999). ISBN 963 8116 51 X.

Slovenská renesančná lutna. Antológia so slovenskej renesančnej poézie, zostavil Jozef Minárik. Bratislava : Tatran, Zlatý fond slovenskej literatúry, 1982.

Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine, sostavil a usporiadal Andrej Sládkovič. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1941.

CHALOUPECKÝ, Václav. *Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listin, psaných jazykem národním*, Praha – Bratislava : Melantrich, 1937.

THOMAS ARCHIDIACONUS. *Historia Salonitana*, digessit Franjo Rački. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XXVI, Scriptores III. Zagrabiae : Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1894.

Tatársky vpád, preklad Richard Marsina, Miloš Marek, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008. ISBN 978-80-85501-40-7.

Tripartitum I 94, preklad Erik Štenpien. Bratislava : Eurokódex, 2008. ISBN 978-80-89363-24-7.

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis de prompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. *Tomus primus: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216 – 1352*. Romae – Parisiis – Vindobonae 1859.

Zoznam použitej literatúry:

BEL, Matej. *Trenčianska stolica*, pripravili Martin Turóci, Imrich Nagy, László Glück, Zoltán Gözsy, Gergely Tóth. Kysucké múzeum v Čadci, 2013. ISBN 978-80-970780-5-8.

BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs : Dialóg Campus kiadó, 2000. ISBN 963 9123 129.

BENKŐ, Loránd. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1998. ISBN 963 05 7498 5.

BIDOVSÝ, Eugen. Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000 – 1526. In *Slovenská archivistika* 1976, roč. 11, č. 2, s. 151-176.

DORULA, Ján. O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. In *Československý terminologický časopis*, 1966, roč. 5, č. 5, s. 302-307.

DORULA, Ján. Z histórie slov *špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz*. In *Slovenská reč*, 1973, roč. 38, č. 6, s. 349-356.

DORULA, Ján. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

DORULA, Ján. *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014. ISBN 978-80-89489-15-2.

DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In *Hrady a hradné panstvá na Slovensku*, ed. D. Duchoňová, A. Fundárková, s. 123-145.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2003. ISBN 80-85501-25-2.

ENGEL, Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 I*, Budapest : História – MTA Történetdományi intézete, 1996. ISBN 963-8312-44-0 I. k.

ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, Budapest : Osiris kiadó, 2003. ISBN 963 389 392 5.

FIALA, Andrej – VALLAŠEK, Adrián – LUKÁČ, Gabriel. *Spišský hrad*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988.

FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5, č. 3 - 4, s. 363-400.

FÜGEDI, Erik. *Vár és társadalom a 13. – 14. századi Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1977.

GIESZTOR, Aleksander. Urząd wojewódzki w wczesnych państwach słowiańskich w IX – XI w. In *Archeologia Polski* 1971, roč. 16, s. 317-325.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1966.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 3533 5.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. ISBN 963 05 3613 7.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1998. ISBN 963 05 7504 3.

GYÖRFFY, Gy. *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest : Balassi kiadó, 1993. ISBN 963 7873 40 6.

HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. – 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha 1978.

HAVLÍK, Lubomír E. Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav a kolektiv. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava : Academia, nakladatelství ČSAV a Vydavateľstvo Obzor n. p., 1985, s. 187-214.

Historický slovník slovenského jazyka IV, zostavil Milan Majtán, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009. ISBN 978-80-224-1072-4.

Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie, ed. Diana Duchoňová, Anna Fundárková, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2016. ISBN 978-80-224-1539-2.

CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923.

ILA, Bálint. *Gömör megye I*, Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1944.

- ILA, Bálint. *Gömör megye II*, Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1946.
- JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno : Matice moravská, 2006. ISBN 80-86488-27-6.
- KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest : Kjadja a Magyar tudományos akadémia, 1900. Második változatlan utánnyomás Nap kiadó, 2004. ISBN 963 8116 11 0.
- KAVULIAK, Andrej. *Hrad Orava. Dejiny hradu a kraja so zreteľom na sociálne položenie ľudu oravského*. Turčiansky sv. Martin 1927.
- KNIEŽA, Štefan. *Stredoveké české listiny*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952.
- KOČIŠ, Jozef. Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945. In *Sborník archívnych prací* 1958, roč. 8, č. 1, s. 27-63.
- KOVÁCS, Béla. *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger 1987.
- KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté. Tartományúri hatalma*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1973.
- KRISTÓ, Gyula. *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1974. ISBN 936 05 0398 0.
- KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magveto Könyvkiadó, 1988. ISBN 963 14 1189 3.
- KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.
- LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica 1969.
- LEHOTSKÁ, Darina. Hradné panstvo v 12. a 13. stor. a jeho prví majitelia. In *Hlohovec a jeho okolie*, zostavila Darina Lehotská. Bratislava : Obzor, 1968, s. 50-57.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, 2002. ISBN 80-89047-48-3.
- LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Minor, 2002.
- LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2016. ISBN 978-80-224-1532-3.
- MAJTÁN, Milan. Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán*. In *Kultúra slova* 1972, roč. 6, s. 52-53.
- MALINIAK, Pavol. Jošt z Kussowa a Peter Koler. Vzostupy a pády dvoch kastelánov na kráľovských venných majetkoch. In *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 203-209.
- MALINIAK, Pavol. *Čabradské panstvo v stredoveku*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2019. ISBN 978-80-557-1625-1.

ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházy földleirása a XIV. század elején a pápai tized-jegyzékek alapján feltüntetve I.* Budapest 1891.

PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)*. Bratislava : VEDA vydavateľstvo SAV, Bernoláková spoločnosť, 1999. ISBN 80-224-0593-0.

POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : Verlag C. H. Beck, 1988. ISBN 3 406 33330 3.

RATKOŠ, Peter. Vývojový aspekt v administratívnej terminológii (Hradská, komitátna, stoličná, župná správa. In *Slovenská archivistika* 1983, roč. 18, č. 1, s. 105-117.

SASINEK, Franko Vítazoslav. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. V Skalici : Tlač Fr. X. Škarnicla synov, 1868.

SASINEK, Franko V. *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným. Tlačil Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1912.

SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004. ISBN 80-88842-73-5.

SITÁR, Tomáš. *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku*, Lučenec : Miloš Hric a Mesto Lučenec, 2019. ISBN 978-80-972112-8-8.

SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*. Martin : Matica slovenská, 2013. ISBN 978-80-8128-093-1.

SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa. Príspevok k terminológii dejín správy. In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94-118.

STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.

STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát. In *Historický časopis* 60, 2012, roč. 60, č. 2, s. 191-214.

STEINHÜBEL, Ján. The County of Bratislava. In *Historický časopis* 2013, roč. 61, Supplement, s. 3-28.

STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2016. ISBN 978-80-8550164-3.

Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť, zostavila Daniela Dvořáková, Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Historický ústav SAV, 2017. ISBN 978-80-224-1608-5.

SZAMOTA, Stephanus – ZOLNAI, Julius. *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. Budapest 1902 – 1906.

TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava – Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Spolok Slovákov v Poľsku, 2011.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 1998. ISBN 80-85501-15-5.

TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011. ISBN 978-83-7490-442-1.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na hradoch stredovekého Gemera. In: *Stredoveké hrady na Slovensku*, zost. D. Dvořáková, s. 211-224.

TIMON, Ákos. *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Kulönös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest : Hornyánsky Viktor könyvkiadóhivatala, 1917.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-138-7.

TŘEŠTÍK, Dušan. Župy, župané a páni aneb Avarské dědictví, romantická falza a „vy-myšlená“ skutečnost. In TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999, s. 175-181. ISBN 80-7185-229-5.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-482-3.

UHLÁR, Vlado. Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: špán, župan, pán, kmeť. In *Slovenská reč* 1972, roč. 37, č. 5, s. 296-298.

VARSÍK, Branislav. Starý a Nový Hrad pri Hornáde v Abaujskej župe. In *Historický sborník SAVU*, 1951, roč. 9, s. 59-64.

VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.

VYKYPĚL, Bohumil. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-110-1.

ZSOLDOS, Attila. *Az Árpádok és alattvalóik 896 – 1301*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997. ISBN 963 260 103 3.

ZSOLDOS, Attila. *A szent királyi szabadjai. Fejezetek a várjobbágság történetéből*, Budapest : MTA Történettudományi Intézete 1999. ISBN 963 8312 62 9.

ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História - MTA Történettudományi Intézete, 2011. ISBN 978 9627 38 3.

ŻMUDZKI, Paweł. *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o. o., 2009. ISBN 978-83-229-3002-1.

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1984.